

NOVAC GERMANSKIH VLADARA DRUGE POL. 5. DO U DRUGU POL. 6. ST. U NUMIZMATIČKOJ ZBIRCI ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

ŽELJKO DEMO

Arheološki muzej Zagreb

Numizmatička zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu (dalje: AMZ) svojim golemim brojem prikupljenog novca predstavlja jednu od najvećih u ovom dijelu Evrope. Da možemo ovako tvrditi, velika je zasluga dugogodišnjeg ravnatelja AMZ, arheologa i numizmatičara J. Brunšmida. Upravo njegovim radom i zalaganjem prispio je u muzejsku zbirku najveći broj bizantskog novca. Sekciju bizantskog novca koja danas broji preko 1500 komada ne spominjemo bez razloga. Naime, među bizantskim monetama nalazimo inventirane i novce nekolicine germanskih vladara druge pol. 5. i 6. st. Pohranjeni u numizmatičku zbirku AMZ predstavljaju relativnu malenu skupinu od 69 komada zlatnog, srebrnog i brončanog, odnosno bakrenog novca, gotovo isključivo istočnogotske i gepidske provenijencije. Ovamo smo pridodali nekoliko primjeraka srebrnog i brončanog vandalskog novca, te brončanu numiju zapadnorimskog vladara Severa III s otiskom monograma barbarskog uzurpatora Ricimera na reversu novca.¹ Najveći dio spomenutog germanskog novca nije još objavljen, premda je u literaturi spominjan.² Jedino je, prije više od 50 godina, veća pažnja posvećena problematici i novcu vezanom uz pretpostavljenu kovnicu »barbarskog« novca u Sirmiju u vrijeme istočnogotske i gepidske prisutnosti.³

Nažalost moramo konstatirati da za najveći broj naših primjeraka ne postoje bliži podaci o okolnostima nalaza. Novac je u AMZ pristizao uglavnom kao poklon ili pak putem otkupa privatnih zbirki poznatih numizmatičara-sakupljača. Među njima su srećemo imena poput Karla Nubera, Benka Horvata, Josipa Brunšmida, Ljudevita Ivkanca, Julija Šenoe i dr.⁴ Za tako prikupljen novac izvjesno je jedino da potječe poglavito s područja naše zemlje, pri čemu razmatranja možemo suziti na uži prostor, odnosno regiju, uz koju su spomenuti numizmatičari bili vezani svojim životnim i radnim vijekom. Vrlo je dobro dokumentiran tek jedan manji dio novca prikupljen preko povjerenika.

Među primjercima germanskog novca u AMZ najznatniju skupinu čine monete istočnogotskih vladara (br. 6—63). Novac Libija Severa, odnosno Ricimera (br. 1),⁵ a zatim Vandala (br. 2—5), veoma je skromno zastupljen. Vandalski novac pripada periodu 523—534. g.⁶ Jedan primjerak je polusilikva Hilderika (523—530. g.) s imenom

vandalskog kralja na aversu (**br. 2**) i još dvije brončane denominacije 1/4 folisa (**br. 3**) i 1/12 folisa (**br. 4**), karakteristične za metrološki sustav vandalske Afrike. U istoj kronološkoj shemi, koja brončani novac Kartage stavlja pod kraj postojanja vandalske kraljevine u Africi, nalazi se 1/4 folis s prikazom konja (**br. 5**) vezan uz Gelimera (530—534. g.), posljednjeg kralja Vandala.

Novac istočnogotske države predstavlja daleko najbrojniju skupinu. Kao proizvod državopravne tvorevine temeljene na principima kasnoantičke civilizacije, njegovo postojanje predstavlja važan izvor podataka o privrednim i ekonomskim oblicima života, funkcioniranju monetarnog sistema i opticaju novca. Obuhvaćajući prostor koji je u kasnoj antici, najvećim dijelom, predstavljao upravno i administrativno područje zapadnog Ilirika, istočnogotska država je u svoje granice prihvatila i znatne dijelove naše zemlje šireći na njih sve oblike funkcioniranja vlastitog državnog i privrednog mehanizma primjerenog povijesnom nasljeđu i političkom trenutku u svom italском središtu.

AMZ prikupio je 58 komada istočnogotskog novca: 19 primjeraka zlatnog, 13 srebrnog in 26 brončanog. Nažalost, za samo 19 poznate su okolnosti ili bliži podaci o mjestu nalaza. Kao nalazišta pojavljuju se sljedeća mjesta:

1. (11)* Baćin, kod Dubice	1 sol.	Teodorik (br. 25)
2. (13) Dalj (<i>Teutoburgium</i>)	1 1/4 sil.	Teodorik (br. 24)
3. (19) okolica Gospića	1 trem.	Teodorik (br. 16)
4. (17) Križpolje, kod Brinja	1 trem.	Teodorik (br. 8)
5. (15) Novi Banovci (<i>Burgenae</i>)	1 1/4 sil.	Teodorik (br. 23)
6. (10) Sisak (<i>Siscia</i>)	1 trem.	Teodorik (br. 18)
	3 1/4 sil.	Teodorik (br. 20—22)
	5 dekanum.	Teodorik (br. 33, 36—37, 40—41)
7. (28) Solin (<i>Salona</i>)	1 trem.	Teodorik (br. 10)
8. (23) Stankovci, kod Benkovca	1 trem.	Teodorik (br. 17)
9. (12) Štrbinci, kod Đakova (<i>Certissa</i>)	1 1/4 sil.	Teodorik (br. 29)
10. (45) Lika	1 trem.	Teodorik (br. 13)
	1 trem.	Vitigis (br. 56)

ukupno: 19 komada (1 solid, 7 tremisa, 6 1/4 silikvi i 5 dekanumija)

* Brojevi u zagradi () odnose se na kartu nalaza istočnogotskog novca

Među monetama s poznatim okolnostima nalaza s 42,10 % učestvuje zlatni novac, s 31,58 % srebrni, a s preostalih 26,32 % brončani novac. Međutim, i oni primjerci čija provenijencija nije registrirana preciznije od pripadnosti nekoj od otkupljenih numizmatičkih zbirki (Šenoa, Ivkanac, Grantšak, Horvat, Nuber, Maddalena), najvjerojatnije, potječu s lokacija u jugoslavenskom prostoru istočnogotske države. Izuzeti valja one primjerke Vigitisa (**br. 57**) i Totile (**br. 62**) koje je J. Brunšmid nabavio u Beču. Ista tvrdnja može se odnositi na Totilin novac kupljen sa zbirkom K. Nubera (**br. 61 i 63**) osim ako i ti primjerci nisu pribavljeni u sjeverozapadnom ili priobalnom području Jugoslavije. Naime, sporadične nalaze Totilinog novca registriramo u Vranju kod Sevnice⁸, u ostavi iz Budve⁹ i u Osoru na otoku Cresu¹⁰. Nekoliko primjeraka čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu i jedna brončana dekanumija u Pomorskom muzeju u Rijeci¹¹. Međutim, za cirkulaciju kasnog istočnogotskog novca u panonskom prostoru poslije 540. g. nema čvršće povijesne osnove. U okvirima postojanja jedne

istočnogotske Liburnije sve do Totilinog poraza u bici kod Sinegalije 552. g.,¹² novac ovog vladara nađen u priobalnom pojasu ne bi bio samo odraz privrednih veza s Italijom,¹³ već bi predstavljao platežno sredstvo lišeno prometne vrijednosti tek u trenutku definitivnog sloma istočnogotske države u Italiji.

U našoj zbirci zastupljeni su gotovo svi osnovni tipovi istočnogotskog novca, bilo da se radi o zlatnom, srebrnom ili brončanom etalonu. Od šesterice istočnogotskih vladara zastupljeno ih je pet — Teodorik, Atalarik, Teodohad, Vitigis i Totila.

Istočnogotske zlatne monete prikupljene u AMZ broje 19 komada (32,76 ‰) i predstavljaju proizvod tri istočnogotske kovnice. U kronološkom smislu, obuhvaćaju razdoblje, od rane djelatnosti Milana do tremise ravenske produkcije kovane za Vitigisa nakon bizantinskog ulaska u Rim 536. g. Milanska kovnica Teodorikovog vremena zastupljena je s tri tremise, a među njima dvije (br. 18—19) nemaju analogija u dosada poznatom repertoru ove kovnice. To u prvom redu važi za tremisu br. 18 s dvije zvijezde na reversu, što u produkciji Milana, kao pojava, još nije zabilježeno.¹⁴ Ova tremisa izrazito je grubog stila ali sadrži sve likovne i literarne elemente milanske produkcije — završetak aversne legende u formi PP AVG, zvijezdu iznad glave cara, Viktoriju koja ne stoji na kugli, liniju egzerga bez točaka na rubovima — obogaćene neobičnom ligaturom slova S i T uklašičnoj reversnoj legendi VICTORIA AVGVJOROM. Ista ligatura poznata je na jednoj rimskoj tremisi razdoblja Teodorik/Justin I (518—526. g.), iako je grafija same legende u cijelosti izvedena nešto drugačije — VICTORIA AVGVJORM.¹⁵ Milanskoj grupi bez križa ili zvijezde iznad prikaza cara na aversu, a s osmerokrakom zvijezdom u polju lijevo od Viktorije na reversu, pripada tremisa br. 19 s neznatno korumpiranom legendom VICTORIA AVGVSOROM. Na ramenu cara jasno se vidi osmerokraka zvijezda što je redovna pojava na milanskim tremisama sa zvijezdom iznad glave cara.¹⁶ Tremisa br. 16 raspolaže neuobičajenom i rijetko prakticiranom podjelom natpisnog polja na reversu, stvorenog graviranjem vitkog lika Viktorije. Podjela natpisnog polja u formi VICTORIA A-VGVSTOROM, sudeći po dosada publiciranim primjercima, svojstvena je milanskim serijama sa zvijezdom u polju lijevo od Viktorije.¹⁷ U samo jednom slučaju tako gravirana legenda javlja se i kod tremisa sa zvijezdom u polju desno od Viktorije,¹⁸ ali i kod pojedinih primjeraka rimske kovnice (vidi našu tremisu br. 9).¹⁹ Barbarizirana tremisa br. 17 nastala je bez sumnje na osnovu graverskog predloška za serije tremisa kojima pripada novac br. 16. Općenito, barbarizirani primjerci novca češće teže hipertrofiranju osnovnih elemenata sadržanih na originalu koji se kopira. Stoga su osmerokraka zvijezda iznad glave cara i isto takav znak na njegovu ramenu, kao stilistički elementi, ovdje izrazito naglašeni. Iste osobine uočavaju se u graviranju Viktorije na reversu i u podjeli reversnog polja s korumpiranom legendom VICTORIA A-AISTO/AON. Egzerg je izveden u formi CONOI, a završetak aversne legende u formi PFAVC češće se javlja na novcu kovanom od Atalarikovog vremena nadalje.

Tremise kovane u Rimu donose nekoliko izuzetnih primjeraka. Za tremisu br. 8, na osnovu dvije osmerokrake zvijezde na reversu $\frac{* | *}{\text{COMOB}}$, mogu se utvrditi analogije,²⁰ ali ne i identični primjerci. Sudeći po prikazu cara na aversu novca, što je za naš primjerak od izuzetne važnosti, ovoj tremisi najbolje će odgovarati novac koji donosi W. Hahn, kao primjerak iz Berlina.²¹ Osebnost berlinske tremise iz primjerka br. 8 iz AMZ nalazi se i prikazu cara uske glave i poprsja, što je u stilističkom pogledu element svojstven konstantinopolskoj kasnog 5. i ranog 6. st.²² Među istočnogotskim tremisama Teodorikovog vremena analogni prikaz carskog poprsja

nalazimo na onoj rijetkoj seriji koja na reversu nosi prikaz Viktorije, u hodu lijevo ili desno, s palminom granom na ramenu,²³ kakav će kasnije poslužiti kao predložak zapadnogotskih i burgundskih tremisa.²⁴ Ako su ove tremise vezane uz vrijeme oko 500. g.,²⁵ tada će sve tremise s uskom glavom i poprsjem, poput primjerka **br. 8**, pripadati istom periodu, ako neće biti čak i nešto ranijeg nastanka. U ovom posljednjem slučaju, mogao bi se opisani ikonografski obrazac aversa staviti u najraniju fazu djelatnosti rimske kovnice, koja za Teodorika počinje kovati novac nakon osvajanja Rima 491. g.²⁶ Tremisa **br. 9** ima na aversu prikaz cara sa širokim licem, adekvatnog po izradi i stilu pojedinim 1/2 silikvama s reversom $\frac{\text{R}|\text{COMOB}}{\text{CONS}}$.²⁷ Reversna legenda raz-

dijeljena je glavom Viktorije u dva dijela — VICTORIA Δ —VGVSTORON. Takav oblik razdvajanja reversne legende nalazimo na tremisama milanske kovnice, među serijama sa zvijezdom ili križem (ili bez ovih oznaka) iznad glave cara.²⁸ Lijeva noga Viktorije prstima tek neznatno oslonjena na liniju egzerga uobičajena je stilistička komponenta reversnih prikaza Viktorije na tremisama milanske kovnice. Dvije zvijezde na reversu češće se javljaju na tremisama rimske kovnice,²⁹ dok kugla ispod desne noge Viktorije i egzerg izveden u formi $\frac{*|\text{COMOB}}{*}$, u potpunosti odgovaraju načinu

rada rimskih rezača kalupa. Stoga će tremisa **br. 9** biti, bez sumnje, proizvod rimske kovnice, nastao pod utjecajem Milana odmah nakon zatvaranja milanske kovnice oko 500. g. Identičan primjerak registrira A. Sambon kao novac iz numizmatičke zbirke Bibliothèque National u Parizu.³⁰

Razdoblju Teodorik/Justin I (518—526. g.) pripada tremisa **br. 26** kovana u Rimu. Reversnom legendom VICTORIA Δ VGVSTORIM predstavlja novu varijaciju među dosada poznatim reversnim završecima istog perioda.³¹ Jedino je tremisa **br. 56** nastala u ravenskoj kovnici, te pripada razdoblju Vitigis/Justinijan (536—540. g.). Osmerokraka zvijezda u polju desno od Viktorije smatra se pouzdanim elementom pri identifikiranju Vitigisovih tremisa.³² Kosa na glavi cara izvedena nizom točkica biti će još jedan važan element u prepoznavanju kasnih istočnogotskih tremisa. Graviranje ovog detalja često je na 1/2 i 1/4 silikvama Vitigisa,³³ ali i na srebrnim monetama Justinijana kovanim u rimskoj kovnici nakon 536. g.³⁴ Naš primjerak posjeduje reversnu legendu VICTORIA AVGV V TORVM, dakle s obrnutim slovom S. Preokretanje slova S (=Z) pokazuje aversne i reversne legende dviju istočnogotskih tremisa iz ostave S. Lorenzo di Pusteria, nastale u vrijeme pohoda Teodebertovih Franaka protiv Vitigisove istočnogotske države, u ljeto 539. g.³⁵

Četiri istočnogotska solida ne donose novih stilističkih elemenata. Dva pripadaju Teodorikovoj vladavini — prvi razdoblju 500—518. g. (**br. 6**), a drugi 518—526. g. (**br. 25**). Utoliko je važnije spomenuti rani istočnogotski solid s oznakom rimske kovnice na reversu $\frac{\text{R}|\text{COMOB}}{\text{COMOB}}$ poznat jedino iz literature kao nalaz s otoka Kaprije, kod Šibenika.³⁶ Jedan Atalarikov (**br. 42**) i jedan Teodahadov, ako ne i Vitigisov solid (**br. 53**), zaključuju inventar zlatnog novca Istočnih Gota u AMZ.

Istočnogotski srebrni novac zastupljen je s tek 13 komada (22,03 %). Među ranim 1/4 silikvama samo jedan primjerak, s Teodorikovim monogramom u vijencu, pripada razdoblju Teodorik/Anastazije (493—518. g.) — **br. 20**. Iako loše sačuvanog aversa naš primjerak očito pripada grupi čija aversna legenda ima puni naslov DN ANAS-TASIVS AVG.³⁷ Ovu grupu Hahn je neopravdano zanemario, iako je sličan primjerak publiciran

još sredinom 19. st.,³⁸ a potom potvrđen u katalogu lenjingradskog Ermitagea.³⁹ Istu razdiobu aversne legende poznaju i kasnije istočnogotske 1/2 silikve Totile⁴⁰ i Teje⁴¹, te 1/4 silikve Totile,⁴² koje su iz posve jasnih političkih razloga stavljale na avers ime cara Anastazija. Izgleda da je ova činjenica ispuštena iz vida onog trenutka kada se reverse 1/2 i 1/4 silikvi s Teodorikovim monogramom u vijencu stavilo na sam početak rada Teodorikove rimske kovnice. S obzirom na rijetku pojavu i nalaze 1/4 silikvi s Anastazijevim imenom na aversu i Teodorikovim monogramom na reversu, nije vjerojatno da je ovaj tip novca ušao u opticaj prije 500. g. Oko 500. g. mogla je nastati samo 1/4 silikva koja ispod carskog lika nosi oznaku ·R·,⁴³ pa će u kronološkom smislu odgovarati grupi 1/4 silikvi sa zvijezdom na reversu. Da postoji razvojna linija, a time i kronološki odnos, između milanskih 1/4 silikvi s natpisom INVICTA ROMA i rimskih 1/4 silikvi s Teodorikovim monogramom u vijencu, pokazuju stilistički elementi u izradi poprsja na pojedinim primjercima milanske⁴⁴ i rimske kovnice.⁴⁵ Paralelno izdanje ovim rimskim 1/4 silikvama bile bi serije 1/2 silikvi sa zvijezdom u vijencu.⁴⁶ Ovoj grupi pripada, još od Krčelića registriran nalaz silikve iz Siska⁴⁷, kao jedini na našem tlu ustanovljen primjerak rimske kovnice sa zvijezdom na reversu. U numizmatičkim zbirkama naših muzeja češće su 1/4 silikve s Justinovim imenom i Teodorikovim monogramom. Stoga su posebno interesantna dva primjerka istočnogotskih 1/4 silikvi: prvi iz Narodnog muzeja u Ljubljani, kao jedini primjerak milanske grupe INVICTA ROMA sa područja Jugoslavije, nađen najvjerojatnije u Slavoniji,⁴⁸ i drugi, jedinstven primjerak 1/4 silikve razdoblja Teodorik/Anastazije (?) iz Arheološkog muzeja u Splitu, s reversnom legendom IN/VICT/ISSIM/VS AV/TOR i vijencem uokolo.⁴⁹

Razdoblju Teodorik/Justin I (518—526. g.) pripadaju samo dvije 1/4 silikve rimske kovnice (**br. 27—28**). Preostalih pet moneta proizvodi su sirmijske kovnice (**br. 21—24, 29**), među njima još jedan primjerak iz Siska koji je do danas ostao neobjavljen — **br. 22**. Sirmijske serije, čija je denominacija na osnovu težine etalona svrstana u kategoriju 1/4 silikvi, nastale su po uzoru na milansku produkciju istočnogotskog novca. Svi primjerci, bez iznimke, sadrže tipološke elemente istočnogotskog novca kovanog u Milanu: neprekinutu aversnu legendu i Teodorikov monogram oko kojeg teče (najčešće) deformirana legenda INVICTA ROMA. Metrološke komponente i karakterističan likovni obrazac izlučili su već podavno ove serije 1/4 silikvi u zasebnu monetarnu grupu Teodorikove istočnogotske države. Prvi nalazi, registrirani do 1925. g., ustanovljeni su u južnopanonskom prostoru, poglavito u njegovom istočnom, slavonsko-srijemskom dijelu (N. Banovci, Dalj, Štrbinci kod Đakova i Sisak), pa se u lociranju kovnice izbor veoma lako zaustavio na njegovom kasnoantičkom političko-ekonomskom centru — Sirmiju.⁵⁰ Međutim, nakon nalaza iz Mengena ponuđeno je drugačije rješenje. Ono je sumirano u pretpostavci o djelovanju više istočnogotskih monetara, u dva različita dijela istočnogotske države — Sirmijskoj Panoniji i sjevernim italjskim provincijama Teodorikove države.⁵¹ 1933. g., kada je nalaz iz Mengena publiciran (7 komada — 6 s Anastazijevim i 1 s imenom Justina I) u južnopanonskom prostoru registrirani su nalazi tek 4 istočnogotske 1/4 silikve sirmijske kovnice (2 s Anastazijevim, 1 i s Justinovim imenom i 1 fragmentiran i slabo čitljiv). U usporedbi sa sedam primjeraka iz Mengena doista se na problem moglo gledati drugačije. Poslije toga nađena je jedna 1/4 silikva s Justinovim imenom u samoj Sremskoj Mitrovici,⁵² a potom su publicirana još 4 primjerka nađena na teritoriju Srijema ili Slavonije (3 s Anastazijevim imenom i 1 s krajnje korumpiranom legendom).⁵³ S nepubliciranim novcem iz Siska (**br. 22**), broj se povećao na 10 komada, s onima iz Mengena i novcem iz kolekcije muzeja u Napulju, publiciranim od A. Sambona te primjercima iz

Dresdena i Glasgova⁵⁴, registriramo ih ukupno 20 1/4 silikvi. Pored njih, postoji još jedan neobjavljeni brončani primjerak nađen u Srijemu ili Slavoniji (T. 3: A).⁵⁵ Izraden posve u maniri srebrnog novca sirmijske kovnice, rasporedom slova ili hasti na aversu i reversu, ukazuje na predložak preuzet sa 1/4 silikve Mengen-4. Usporedba aversnih i reversnih legendi ova dva novca pokazuje dosta sličnosti, pa je posve sigurno da brončani primjerak nosi na aversu Anastazijevo ime i da je nastao u sirmijskoj kovnici nakon istočnogotskog zaposjedanja Pannoniae Sirmiensiis 504/5. g.

	avers	revers
Mengen-4	DI ANAZTAVZ P AI	ANANATATIVIA*

1/4 sil.

Sirmium	.II^ J TIVIII I/IITATIVII..
AE	Poprsje na desno, dijadema, oklop (?).	Teodorikov monogram.

Vel. 14/13 mm; Tež. 0,60 gr; Os
Privatna zbirka: I. Meixner, Zagreb
Nalazište: Srijem ili Slavonija

Medu ovih 21 komad (20 AR i 1 AE) nije moguće preciznije odrediti dva novca. fragmentirani primjerak iz Dalja⁵⁶ i 1/4 silikvu s posve korumpiranom legendom nađenu u slavonsko-srijemskom prostoru.⁵⁷ Anastazijevoj vladavini pripada 15 1/4 silikvi koje pokazuju upotrebu 11 kalupa za avers i 12 kalupa za revers.⁵⁸ Na osnovu čitljivosti aversne legende, grafije slova S i oblikovanja završnog dijela aversne legende, izdvajaju se tri osnovne grupe novca Anastazijevog vremena. Njima u našoj tipološkoj shemi pridajemo punu kronološku vrijednost:

Tip AZ..S..S PP AV	— Stefan, 1; Mengen-5.
Tip BZ..S..S PP A	— Stefan, 2; Mengen-6; Meixner, 1963.
Tip C-1Z..Z..Z PAI	— Mengen-4.
Tip C-2Z..Z..Z P AV	— Mengen-1; Mengen-2; Mengen-3; — Meixner, 1968, 1; Meixner, 1968, 2;
Tip C-3S..S..S P AV	MIB II, 46 ³ — br. 22; Sambon, 31; MIB II, 46 ²

(Novac grupe A, B, C-1 i C-2 nema slova C u reversnoj legendi INVICTA ROMA).

Pod Justinom nastavio je živjeti jedino završetak aversne legende Anastazijeve grupe C-3. To se moglo provjeriti jedino na dvije od ukupno tri 1/4 silikve s Justinovim imenom.⁵⁹ Stoga se može govoriti o postojanju dva ili tri kalupa za avers i dva kalupa za revers.⁶⁰

Omjer nalaza Anastazijevog i Justinovog novca (AR) pokazuje dominaciju prvog od ove dvojice vladara. Anastaziju pripada 15 primjeraka (83,33 %) za raspon od 13 godina (505—518. g.), a Justinu 3 primjerka (16,67 %) za raspon od 8 godina (518—526. g.). Time se usporavlja disparitetan odnos godišnjeg priliva — 1,153 : 0,375 — uvjetovan, najvjerojatnije, pogrešnim vremenskim relacijama. Kako je u tipološkom pogledu posve očito da nakon Anastazijeve vladavine kontinuirano traje rad sirmijske

kovnice, ali sada s Justinovim imenom na aversu 1/4 silikvi, diskrepancija godišnjih priliva zahtijeva terminološku reviziju početnog i krajnjeg datuma kovničke djelatnosti. Uvažimo li činjenicu o duljoj Anastazijevoj vladavini realni računski podaci morali bi davati barem odnos 2 : 1 (Anastazije : Justin I). A to je moguće tek onda kada povijesne podatke o obnovi poreza na promet (507. g.)⁶¹ i zabrani rada »privatnih« monetara (523. g.)⁶² prihvatimo kao povijesno-numizmatičku korelaciju.

Primjerci 1/4 silikvi iz Mengena ne pokazuju niti metroloških niti stilističkih razlika spram novca nađenog u južnopanonskom prostoru. Osim toga, 7 komada iz Mengena pripada zatvorenom grobnom nalazu i stoji nasuprot nizu pojedinačnih nalaza iz južnopanonskog prostora. Stoga nalazima iz Mengena ne možemo pridavati veću važnost pri određivanju provenijencije nastanka ili monetarnih poticaja da se obrazuje ovakav oblik srebrnog novca.⁶³ Uostalom s takvim karakteristikama nije se, u okvirima uniformnog monetarnog sistema istočnogotske države, moglo računati na realiziranje prometne i tržišne vrijednosti novca izvan jednog užeg regiona. Stoga je izolirana pojava novca sirmijske kovnice u grobnom nalazu iz Mengena posljedica posve drugačijeg spleta povijesnih okolnosti, poput npr. onog, koji govori o prebacivanju sirmijskih Gepida u istočnogotsku Galiju 523/526. g., radi zaštite zapadnih granica Teodorikove države.⁶⁴

Atalarikovoj i Teodahadovoj vladavini pripada po jedna 1/4 silikva (br. 43 i 54) bez izrazitijih tipoloških osobnosti. Međutim, Vitigisove 1/2 silikve posjeduju nešto rjeđe varijante aversnih legendi. To u prvom redu važi za primjerak br. 57 gdje je grafija slova F izvedena u formi Γ, dok se ligatura ΛC na primjerku br. 58 češće javlja na 1/4 silikvama ovog vladara.⁶⁵ Točka ispod drugog slova V (= V.), na reversu ovog novca, poznata je na jednom Krausovom primjerku.⁶⁶ Vitigisova 1/4 silikva s restituiranim Teodorikovim monogramom (br. 59) pripada grupi s aversnom legendom DN IVSTI-NIAN ΛVC.

Brončani novac istočnogotske države zastupljen je s ukupno 26 komada (44,83 %). Znatna količina, upravo 12 komada (46,15 %) pripada grupi koju je starija numizmatička literatura uvrstila u kategoriju »autonomnog novca Rima i Ravena« i datirala u raspon od kraja Odoakarove vladavine do kraja vladavine istočnogotskog kralja Atalarika.⁶⁷ Malo je pokušaja koji su svoje mišljenje suprotstavili autoritetu W. Wrotha. Jedan od takvi bio je Ph. Grierson koji je početak ovih autonomnih serija stavio u 473. g.⁶⁸ Na isti način razmišljao je i J. P. C. Kent, ali je grupu s orlom na reversu vezao uz Istočne Gote, bez namjere da odredi pobliže vrijeme njegova nastanka⁶⁹ Novija interpretacija datira nastanak autonomnih serija Rima u period 512—522. g. za grupu IMVICTA ROMA/vučica i blizanci, odnosno 522—poslije 526. g. za grupu IMVICTA ROMA/orao.⁷⁰ Sa stanovišta pojedinačnih nalaza prikupljenih za numizmatičku zbirku AMZ poglavito u južnopanonskom prostoru, takva datacija mogla bi se uglavnom i prihvatiti.

Folis br. 30 iz grupe IMVICTA ROMA/vučica i blizanci donosi specifično dijeljenje aversne legende kakvo novac četvrte oficine zasada nije poznao. To je IMVIC-TA ROMA češći na polufolisima iste grupe iako se ponekad pojavljuje i na folisima grupe IMVICTA ROMA/orao u produkciji pete oficine.⁷¹ Ili s grafijom INVICTA umjesto IMVICTA u prvoj i petoj oficini.⁷² Polufolis br. 31 nije oseban samo zbog aversne legende koja u drugom njenom dijelu ostavlja prazan prostor između prve i druge riječi (IMVIC-T Λ ROMA) već i zbog pojave samo jedne zvijezde iznad prikaza vučice i blizanca na reversu. Ova grupa polufolisa u polju iznad vučice nosi oznaku oficine u formi znaka I ili ꝛ. Likovni prikaz na aversu i reversu približava naš prim-

jerak grupi s oznakom $\frac{* | *}{\cdot X \cdot X \cdot}$. U grupu brončanog novca IMVICT- AROMA/orao

svrstava se jedan folis prve oficine (br. 32), a uz njega, kao istovremena niža denominacija, dekanumija FELIX R-AVENNA/orao (br. 33). Dekanumije FELIX R-AVENNA/monogram Ravene broje 8 komada (br. 34—41). One, bez sumnje, čine tri podgrupe: prvu zastupaju 3 novca s oznakom + iznad monograma (br. 34—36), drugu 4 novca bez znaka +, ali s točkom između slova R i E u monogramu (br. 37—40), a trećoj pripada rijedak primjerak br. 41 s pojednostavljenim monogramom Ravene —RE— kakav je zabilježen u kolekciji British Museuma.⁷³ Čitava grupa čini paralelno izdanje s folisima i polufolisima na čijem se reversu nalazi vučica s blizancima.⁷⁴

Tek od Atalarika javlja se na brončanom (i srebrnom) novcu puno ime istočnogotskog vladara, a osnovna denominacija novca kovanog u bronci postaje dekanumija. Atalarikovoj vladavini pripada 6 dekanumija (br. 44—49) 2 pentanumije (br. 50—51) i jedan minim (br. 53), a Teodahadu i Vitigisu po jedan dekanumija (br. 55 i 60). Totilinoj vladavini pripadaju dvije dekanumije kovane u Rimu nakon istočnogotskog osvajanja 549. g. (br. 61—62) i jedan minim kovan u Ticinumu (Pavia) u periodu od 541—552. g. (br. 63).⁷⁵ Totilina dekanumija br. 62 posjeduje aversnu legendu bez nama poznatih analogija. Grafija u formi CN BACIV-ILA REX nije uobičajena za novac s prikazom ratnika (Totile?) na reversu. Reversna legenda u formi FLOREAS-SEMPER korištena je veoma rijetko. Spomenutu kombinaciju aversa i reversa poznamo jedino na primjerku iz numizmatičke zbirke Ermitagea,⁷⁶ začudo izostavljenog kod W. Hahna.⁷⁷ Naš primjerak također posjeduje novinu u grafiji slova D (= C) svojstvenu jedino za monetarnu produkciju istočnogotskog brončanog novca kovanog u Rimu u razdoblju od 549—522. g. samo kao pojedinačnu pojavu u jednom trenutku kovničke djelatnosti. Dekanumija br. 61 također bilježi vladarevo ime u formi BADVILA. Na reversima brončanog novca Totilino ime češće je ispisivano kao BADVELA, pa se oblik BADVILA prije veže za dekanumije grupe FELIX TICINVS, gdje se javlja gotovo bez iznimke, nego za kasnije serije Totilinih dekanumija.

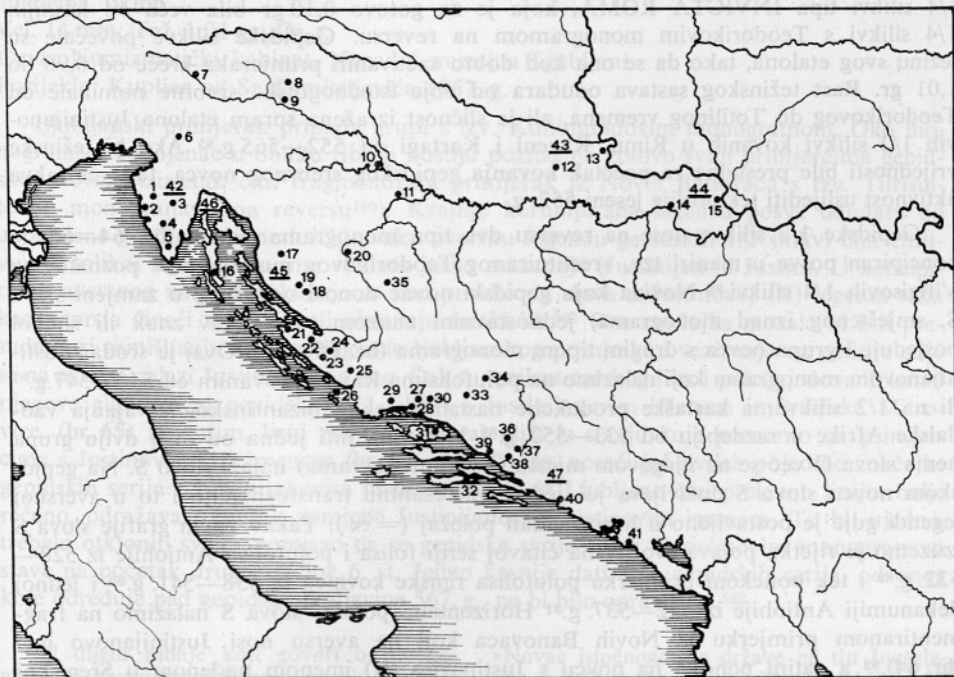
U jugoslavenskim razmjerima, istočnogotski novac AMZ predstavlja znatnu količinu. Najveći dio prikupljen je (ili je mogao biti prikupljen) s lokaliteta u panonskom prostoru. Iznimku čine nalazi iz Like (br. 8, 13, 16, 56), Stankovaca (br. 17), Solina (br. 10), privatne zbirke Maddalena iz Zadra (br. 6, 42) i primjerci kupljeni na aukciji u Beču (br. 57, 62) i Akvileja (br. 38 i 44). Iz istih razloga treba izostaviti dvije Totiline dekanumije (br. 61, 62). Realno je da preostalih 44 istočnogotskih moneta imaju nalazišta u panonskom dijelu istočnogotske države. Ova količina predstavlja dio postojećeg istočnogotskog numizmatičkog materijala, koji se sudeći po sadržaju numizmatičkog fundusa naših muzejskih institucija ili kratkih zabilješki u literaturi kreće oko broja 300.⁷⁸ Znatan dio ovog novca, iako često bez podataka o mjestu, okolnostima ili vremenu nalaza, posve sigurno potječe s područja naše zmlje, ili pak u užem smislu, iz onih regija u kojima su pojedine naše muzejske institucije imale ili i danas imaju svoje kompetencije. U većem broju je istočnogotski novac nalažen u Dalmaciji i Hercegovini, a nešto umjerenije u Sloveniji, Istri, Lici, Bosni, Posavini i Srijemu. Lokaliteti na kojima su nalazi registrirani uglavnom ukazuju na veću koncentraciju unutar poznatih antičkih urbanih aglomeracija, Siska i Salone, ili u pojedinačnim slučajevima, na manja naselja smještena uz glavne magistralne pravce.⁷⁹ Na tom planu ističu se brojnošću nalazi uz cestovni pravac *Salonae-Ad Novum* (Runovići) — *Bistuae* (Radišići) — *Narona* koji je u nastanku vodio u istočnu Hercegovinu, preko Stolca, Gradaca i Ukšića, sve do Cavtata (*Epidaurum*), gdje krajnju istočnu liniju zaključuje nalaz

Teodorikovog solida iz Dubrovnika, ili onaj još istočniji nalaz ostave sredine 6. st. iz Budve (*Buthua*) u Crnoj Gori. Druga čak i brojnija grupa locirana je uz cestu koja iz *Salonae*, preko Trilja (*Tilurium*) i Vinice (*Ad Libros*) vodi u Duvanjsko polje i u nastavku dalje prema središnjoj Bosni. Treća salonitanska prometnica tek je naznačena pojedinačnim nalazima koji prate njenu trasu kod Klisa, a zatim poslije odvojka kod Bihaća izbijaju u Posavinu u Baćinu kod Dubice. Nalazi istočnogotskog novca zapadno od Salone očito prate cestovni pravac koji je prelazio Krku kod Skradina (*Scardona*), a zatim se odvajao i jednim krakom išao preko Bribira (*Varvaria*), Kristanja kod Benkovca (*Asseria*) i Nadina (*Nedinum*) za Zadar, a drugim krakom ili tzv. »unutrašnjom cestom« pored Stankovaca (i Kašića), uz Vranjsko jezero vodio do istog cilja. U krajnjem zapadnom dijelu sjeverne Dalmacije lociran je nalaz Teodorikove tremise iz Nina (*Aenona*). Značajan je i nalaz Atalarikovog srebrnog novca iz Smilčića, smještenog na putu koji je od Zadra preko Karina (*Carinum*) vodio na *Clambetae* i preko Zrmanje ulazio u Liku. Uz lički nastavak ove ceste mogu se vezati nalazi iz okolice Gospića i Vaganca, kao i onaj zapadniji, smješten po strani, a ustanovljen u Križpolju kod Brinja (areal ant. *Monetiuma*). U Istri nalazi istočnogotskog novca u Vižinadi i Vodnjanu potvrđuju funkcioniranje cestovnog pravca *Tergeste-Pola*, dok nalazi iz Poreča (*Parentium*)⁸⁰ svjedoče o učešću ovog značajnog grada kasne antike u monetarnoj historiji prve pol. 6. st. U slovenskom prostoru nalazi, čini se, više ističu vojni karakter pojedinih punktova kao što su bili Kranj i Rifnik, nego što pokazuju funkcioniranje starog trgovačkog i strateški važnog pravca *Aquileia-Emona*. Uz ovu cestu može se vezati jedino nalaz Teodahatovog srebrnog novca iz Predjame. Međutim, iako pojedinačni, nalazi istočnogotskog novca u Austriji svjedoci su značaja ove važne prometnice u suton kasnoantičke civilizacije.⁸¹ U panonskom prostoru nalazi istočnogotskog novca dosta su brojni, ali potvrđeni jedino većim brojem nalaza iz Siska i pojedinačnim primjercima iz Baćina na posavskoj magistrali *Siscia-Sirmium* i Štrbinaca (*Certissa*), na odvojkju ove ceste koji je vodio u pravcu Vinkovaca i Osijeka. U krajnjem istočnom dijelu istočnogotske države registrirani su nalazi iz Sremske Mitrovice (*Sirmium*) a na njenom dunavskom limesu, u Dalju (*Teutoburgium*) i Novim Banovcima (*Burgena*).

Za jugoslavenski prostor bilježimo sljedeće lokalitete s nalazima istočnogotskog novca (vidi kartu):

1 Vižinada, opć. Poreč, SR Hrvatska	13 Dalj (<i>Teutoburgium</i>), opć. Osijek, SR Hrvatska
2 Poreč (<i>Parentium</i>), opć. Poreč, SR Hrvatska	14 Sremska Mitrovica, (<i>Sirmium</i>), opć. Sremska Mitrovica, SR Srbija
3 Pazin, opć. Pazin, SR Hrvatska	15 Novi Banovci (<i>Burgena</i>), opć. Stara Pazova, SR Srbija
4 Modrušani kod Kanfanara, opć. Rovinj, SR Hrvatska	16 Osor, otok Cres, opć. Cres-Lošinj, SR Hrvatska
5 Vodnjan, opć. Pula, Sr Hrvatska	17 Križpolje kod Brinja, opć. Otočac, SR Hrvatska
6 Predjama, opć. Postojna, SR Slovenija	18 Vaganac, opć. Gospić, SR Hrvatska
7 Kranj (<i>Carnium</i>), opć. Kranj, SR Slovenija	19 okolica Gospića, opć. Gospić, SR Hrvatska
8 Rifnik, opć. Celje, SR Slovenija	20 Bihač, opć. Bihač, SR Bosna i Hercegovina
9 Vranje, opć. Sevnica, SR Slovenija	21 Nin (<i>Aenona</i>), opć. Zadar, SR Hrvatska
10 Sisak (<i>Siscia</i>), opć. Sisak, SR Hrvatska	
11 Baćin, kod Duplice, opć. Kostajnica, SR Hrvatska	
12 Štrbinci (<i>Certissa</i>), opć. Đakovo, SR Hrvatska	

- 22 Smilčić, opć. Benkovac, SR Hrvatska
 23 Stankovci, opć. Benkovac, SR Hrvatska
 24 okolica Benkovca (*Asseria* ?), opć. Benkovac, SR Hrvatska
 25 Grahovo kod Skradina (*Scardona*), opć. Šibenik, SR Hrvatska
 26 Kaprije, otok Kaprije, opć. Šibenik, SR Hrvatska
 27 Klis, opć. Split, SR Hrvatska
 28 Solin (*Salona*), opć. Split, SR Hrvatska
 29 Biaći kod Kaštela, opć. Split, SR Hrvatska
 30 Dugopolje, opć. Split, SR Hrvatska
 31 Pučišće, otok Brač, opć. Brač, SR Hrvatska
 32 Korčula (?), otok Korčula, opć. Korčula, SR Hrvatska
 33 Vinica (*Ad Libros*), opć. Duvno, SR Bosna i Hercegovina
 34 okolica Duvna (*Bistua Vetus* ?), opć. Duvno, SR Bosna i Hercegovina
 35 Vrtoče, opć. Bosanski Petrovac, SR Bosna i Hercegovina
 36 okolica Imotskog (Runovići = *Ad Novas* ?), opć. Imotski, SR Hrvatska
 37 okolica Humca (Radišići = *Bigestae*), opć. Ljubuški, SR Bosna i Hercegovina
 38 Vid (*Narona*), opć. Metković, SR Hrvatska
 39 Gradac, opć. Ploče, SR Hrvatska
 40 Dubrovnik, opć. Dubrovnik, SR Hrvatska
 41 Budva (*Buthua*), opć. Budva, SR Crna Gora
- Podaci po regiji:
- 42 Istra, SR Hrvatska
 43 Slavonija, SR Hrvatska
 44 Srem, SR Srbija
 45 Lika, SR Hrvatska
 46 Primorje-Kvarner, SR Hrvatska
 47 Istočna Hercegovina, SR Bosna i Hercegovina

Karta nalaza istočnogotskog novca. — Fundortkarte der ostgotischen Münzen

77 Tokom 536. g. u krajnem sjeveroistočnom dijelu istočnogotske države početak dvadesetgodišnjeg bizantsko-istočnogotskog rata doveo je do značajnih političkih promjena. Tu u prvom redu mislimo na teritorijalno širenje ponovno ojačale gepidske kraljevine na područja nekadašnje Pannoniae Sirmiensis. Gepidsko zaposjedanje ovog prostora i ovladavanje njegovim glavnim političkim i kulturnim centrom bio je potez od izuzetnog političkog značaja. Nespojiv sa zamislama Justinijanove rekonkviste izazvao je čitav niz političkih ustupaka onim barbarskim i germanskim narodima koji su živjeli u gepidskom susjedstvu. Pažnja koju bizantski izvori poklanjaju tim događajima nije mogla biti slučajnom jer je u stvarnosti iskazivala interes koji je Bizant pridavao Sirmiju. Ne treba sumnjati da su Gepidi bili svjesni političke, strateške i ekonomske važnosti ovog grada i da su na svakom od ovih faktora gradili vlastitu sigurnost i suverenitet. Stoga nije neobično da se specifičan srebrni novac, nađen u srijemskom prostoru početkom ovog stoljeća vezao baš uz Gepide, poglavito njihovog posljednjeg vladara Kunimunda.⁸² Metrološka i stilistička obilježja samog novca, a odmah zatim monogram (na reversu) čije je razriješenje nudilo ime KVNIMVNDO⁸³, te nalazi ustanovljeni isključivo u Srijemu i istočnoj Slavoniji (Sremska Mitrovica, Novi Banovci, Dalj) bili su dovoljno čvrsta podloga za tvrdnju o postojanju gepidske kovnice novca u Sirmiju, u vrijeme vladavine Kunimunda ili čak njegovog prethodnika Turisinta.⁸⁴ Imena Justinijana i Justina (II), čitljiva na većini ovog novca, našla su se u službi takve teze. Međutim splet elemenata metrološkog i stilističkog obilježja nalazi analogije među istočnogotskim monetama kasnijih datuma, ali i među bizantskim novcem prve i poč. druge pol. 6. st.

Istočnogotske sirmijske 1/4 silikve odgovarale su težini etalona milanske grupe 1/4 silikvi tipa INVICTA ROMA, koja je za gotovo 0,10 gr bila veća od kasnijih 1/4 silikvi s Teodorikovim monogramom na reversu. Gepidske silikve povećale su težinu svog etalona, tako da se ona kod dobro sačuvanih primjeraka kreće od 0,96 do 1,01 gr. Rast težinskog sastava odudara od obje istočnogotske srebrne nominale od Teodorikovog do Totilinog vremena, ali je sličnost izražena spram etalona Justinijanovih 1/2 silikvi kovanih u Rimu, Raveni i Kartagi od 552—565 g.⁸⁵ Ako bi težinske vrijednosti bile presudne za početak kovanja gepidskog srebrnog novca, tada će takva aktivnost uslijediti tek poslije jeseni 552. g.

Gepidske 1/2 silikve nose na reversu dva tipa monograma. Jedan (br. 64—65) je koncipiran posve u maniri tzv. »restituiranog Teodorikovog monograma« poznatog sa Vitigisovih 1/4 silikvi.⁸⁶ Novina koju gepidski novac donosi ogleda se u zamjeni slova S, smještenog iznad monograma, jednostavnim znakom +. Takav znak ili simbol posjeduje i grupa novca s drugim tipom monograma (br. 66—69). Ovaj je srodan Justinijanovom monogramu koji nalazimo na polufolisima Ravene kovanim od 540—547. g.⁸⁷ ili na 1/2 silikvama kartaške produkcije nastalim nakon bizantinskog osvajanja vandske Afrike u razdoblju od 533—552. g.⁸⁸ Međutim, niti jedna od ovih dviju grupa nema slova O već se na njegovom mjestu (ispod monograma) nalazi slovo S. Na gepidskom novcu slovo S doživljava još jednu interesantnu transformaciju i to u aversnoj legendi gdje je postavljeno u horizontalan položaj (= ∞). Takav način grafije slova S izuzetno je rijetka pojava svojstvena čitavoj seriji folisa i polufolisa Antiohije iz 528—532. g.⁸⁹ i tek ponekom primjerku polufolisa rimske kovnice iz 538—541. g.⁹⁰ i jednoj dekanumiji Antiohije iz 532—537. g.⁹¹ Horizontalni položaj slova S nalazimo na fragmentiranom primjerku iz Novih Banovaca koji na aversu nosi Justinijanovo ime (br. 64),⁹² a zatim ponovo na novcu s Justinovim (II) imenom nađenom u Sremskoj Mitrovici (br. 68) i Dalju (br. 69). Izuzetna je i pojava Justinijanovog imena u formi

IVSTINIANV (br. 66—67) poznata jedino na pojedinim folisima i polufolisima rimske kovnice u periodu 538—541. g.⁹³

Završetak aversne legende izveden je na dva načina: PT (br. 65) i PAV (br. 68—69). Prvi, čini se, u cijelosti glasi PTAV (slič. PPAV)⁹⁴ i kao takav zajedno sa završetkom PAV odgovara Anastazijevoj grupi 1/4 silikvi sirmijske kovnice tipa A, odnosno tipa C-2 i C-3. Ako se za ove završetke sirmijskih 1/4 silikvi Teodorikovog vremena mogu naći analogije među pojedinim brončanim denominacijama folisa, polufolisa, dekanumija konstantinopolske, nikomedijske i antiohijske kovnice Anastazijevog vremena,⁹⁵ te među folisima i pentanumijama konstantinopolske, kizičke i antiohijske kovnice Justinovog vremena (I)⁹⁶ tada za gepidske 1/2 silikve, posebno za završetak PAV, Justinijanovog vremena bivaju mnogo rijede,⁹⁷ a pod Justinom II javlja se još samo završetak PPAV.⁹⁸ Uzor je, dakle, preuzet iz ranijeg razdoblja, a najbliži se, po svemu sudeći, nalazio na istočnogotskim 1/4 silikvama Anastazijevog (PPAV i PAV) i Justinovog (I) vremena (PAV).

Nalaze gepidskog novca treba smatrati izuzetno rijetkom manifestacijom monetarne prakse na krajnjem sjevernom dijelu graničnog prostora bizantskog monetarnog sistema. Prema podacima koji su nam dostupni prikupljeno je u Srijemu i istočnoj Slavoniji (možda i sjeveroistočnoj Bosni) 11 primjeraka gepidskog novca. Među njima, tri nisu publicirana — dva novca čuva Muzej Srema,⁹⁹ a jedan je u posjedu numizmatičke zbirke Narodnog muzeja u Ljubljani (T. 3: B):

avers

V CHV—TIHV Ǟ H V Ǟ

Poprsje cara na desno,
dijadema, oklop.

Vel. 14 mm; Tež. 1,01 gr; Os 7.

Čuva: Numizmatički kabinet, Narodni muzej u Ljubljani

Porijeklo: Kupljen od Sr. Dimitrijevića 1957. g.

revers

Kunimundov monogram u
vijencu od ribljih kostiju.

Ljubljanski primjerak pripada grupi s tzv. Kunimundovim monogramom. Oko monograma teče vijenac u obliku ribljih kostiju poznat na gotovo svim primjercima gepidskog novca (izuzetak čini fragmentirani primjerak iz Novih Banovaca s tzv. Turisintovim monogramom na reversu¹⁰⁰). Krajnje korumpirana legenda posve odudara od uobičajene grafije koja praktički svaku aversnu legendu gepidskih 1/2 silikvi čini čitljivom u tolikoj mjeri da se ime vladara jasno razaznaje (Justinijan ili Justin). U koncipiranju aversnog natpisa pokazuje se kao pravilo da slova u Justinovoj (II) legendi teku kao poprsja čineći vijenac koji okružuje carski lik.¹⁰¹ Ova značajka morala bi biti presudna pri osmišljanju aversne legende ljubljanskog primjerka i vezivanje uz emisije gdje se na aversu nalazi Justinijanovo ime. Čak su, prikaz carskog lika i položaj slova T iznad njegove glave slični gepidskoj 1/2 silikvi s Justinijanovim imenom iz Sremske Mitrovice. (br. 65) Međutim, broj znakova (slova) bliži je stanju koje poznamo na primjercima s Justinovim (II) imenom (br. 67—69). Dakle, noseći još uvijek pojedine značajke gepidskih serija s Justinijanovim imenom, novac iz Ljubljane čini prelaznu liniju, bolje rečeno, odražava trenutak zamjene Justinijanovog Justinovim imenom. To bi, ujedno, trebalo otkloniti svaku pomisao da se gepidske serije s tzv. Turisintovim monogramom stave na početak druge trećine 6. st. Jedno kasnije datiranje gepidskih serija, od onog koje određuje pad gepidske kraljevine 567. g., ne bi bilo opravdano.¹⁰²

¹ U dijelu radnje koji govori o istočnogotskom novcu prenijeli smo poneki podatak prikupljen za opsežniji rad pod naslovom

»Novac istočnogotske države na tlu Jugoslavije.« — Dozvolu, da proučimo i publiciramo primjerke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu

dugujemo susretljivosti Zdenke Dukat i dr. Ivana Mirnika. Stoga im i ovdje zahvaljujemo.

² A. Alföldy, *Untergang der Römerhererschaft in Pannonien I*, Budapest 1924, 21—36 (dalje: *Alföldy*). — D. M. Metcalf, *The Currency of byzantine Coins in Syria and Slavonia*, Hamburger Beiträge zur Numismatik 14 (1960) 434, 437, 441 (dalje: *Metcalf*) — J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti*, Novi Sad 1960, 32—34. D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda — arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavlja*, Zemun 1962, 85—86, 93, 111, 115 (dalje: *KSN*) — Z. Vinski, *Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraums*, Simpozijum »Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, Mostar 1968, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 4, ANUBiH pos. izd. 12, (1969) 181. — D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi Seobe naroda u Jugoslaviji*, *Fontes archaeologiae Iugoslaviae* II, Monografije 6, Beograd 1980, 41—44, 56.—57. Izazvalo bi zabunu ako se ne ispravi da primjerci publicirani od I. Meixnera ne čine inventar numizmatičke zbirke AMZ kako to autor kaže na str. 41 (bilj. 257) i 56 (bilj. 317) već su sastavni dio privatne zbirke I. Meixnera.

³ J. Brunšmid, *Die Münzen des Gepidenkönigs Kunimund*, *Numismatische Zeitschrift* 17 (57) 1924, 1—5 (dalje: *Brunšmid*) — F. Stefan, *Die Münzstätte Sirmium unter den Ostgoten und Gepiden*, Halle 1925, 1—28, Taf. 298, 1—10 (dalje: *Stefan*). — J. Werner, *Silbermünzen Teoderichs d. Gr. von Mengen (Oberbad)*, *Badische Fundberichte* 3 (1933) 89—96, Abb., 1—14 (dalje: *Werner*).

⁴ I. Rengjoe, *Stari hrvatski numizmatičari*, *Numizmatika* 5 (1953) 60 i d. — I. Mirnik, *Tradicija numizmatičkog istraživanja u Hrvatskoj*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 26 (1977) 44—51.

⁵ *LRBC*, 110 — pripisuje brončane novce s ovakvim monogramom jednostavno vladavini Libija Severa.

⁶ *MIB*, 94—95.

⁷ Brončani novac Kartage pripisuje W. Wroth (*BMC*) vladavini Geiserika (428—477) i Hunerika (477—484). Tek je Ph. Grierson u okvirima numizmatičke interpretacije poznatih Albertinskih ploča pokušao izmijeniti Wrothovo mišljenje stavljajući nastavak kartaških folisa i njihovih nižih nominala u vrijeme oko 480. g., kao reakciju na monetarne promjene u Odoakrovoj Italiji. Griersonovu interpretaciju podržala je C. Morrison u svojoj recenziji Hahnoveg *MIB*. To isto učinio je Kent nešto ranije. —

BMC, XXII—XIV 4, 6—7. — Ph. Grierson, *The Tablettes Albertini and The Value of The Solidus in the Fifth and Sixth Centuries A. D.*, *Journal of Roman Studies* 49 (1959) 77—78, bilj. 26. — C. Morrison, *Revue Numismatique* 16 (1976) 189. — J. P. C. Kent, *The Coinage of Theodoric in The Names of Anastasius and Justin I*, *Essays dedicated to the Memory of A. Baldwin*, London 1971, 72—73, (bilj. 13). — *MIB*, 27, 92—95.

⁸ P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici, starokršćanske cerkve na Ajdovskem gradcu*, *Katalogi in monografije* 12, Ljubljana 1975, 18, 82 (bilj. 10 — identif. B. Overbeck).

⁹ J. Petrović, *Numizmatički izvještaji*, *GZMS* 11 (1956) 97—109. — D. Mrkobrad, o. c., 24 (bilj. 101) 42.

¹⁰ D. Mrkobrad, o. c., 42.

¹¹ Kolegici R. Matejčić i ovdje najtoplije zahvaljujemo.

¹² J. Medini, *Provincia Liburnia*, *Diadora* 9 (1980) 431—444.

¹³ J. Kovačević, o. c., (bilj. 2) 24. — *Isti, Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967, 256.

¹⁴ Pojavu dvije zvijezde na reversu tremisa kovanih u Rimu W. Hahn smatra oznakom druge oficine — *MIB*, 83 (No 11).

¹⁵ J. Tolstoj bilježi spomenutu legendu kao reversni završetak... AVCTORVM — *Tol.*, 251, No 107.

¹⁶ *BMC*, No 6—8. — *Tol.*, No 127—129. — *MIB*, No 23b—23c.

¹⁷ *MIB*, No 23b—23c.

¹⁸ *BMC*, No 10 = *MIB* No 22c.

¹⁹ Vidi našu tremisu br. 9. — Također: *BMC* No 6.

²⁰ *BMC*, No 56.

²¹ *MIB*, No 11.

²² *Tol.*, No 20—21 (Leon), No 52 (Zenon) — *MIB*, No 20 (Zenon) — *BNP*, No 20—27 (Anastazije).

²³ *Tol.*, No 135—136. — *BMC*, No 71—72. — *MIB*, No 3—4.

²⁴ W. Reinhart, *Die früheste Münzprägung im Reich der Merowinger*, *Deutsches Jb. für Numismatik* 2 (1939) 41, Abb., 1, 1.

²⁵ *MIB*, sinop. Tab. — Ostgoten/Gold (Rom) No 3. — J. P. C. Kent ih smatra prvim istočnogotskim monetama s Anastazijevim imenom — o. c., 74 (bilj. 6).

²⁶ *MIB*, 81.

²⁷ J. P. C. Kent, o. c., 72, No 21, Pl. VIII, 28.

²⁸ Vidi naš primjerak br. 16 i imitaciju br. 17. Također: *MIB*, No 23a—c.

²⁹ Vidi ovdje bilj. 14.

³⁰ A. Sambon, *Repertorio generale delle monete coniate in Italia*, Paris 1912, 6—7, No 28.

³¹ To su reversni završeci: ROM, RON, RM, RII — *BMC*, No 15—18.

³² *MIB*, 85.

³³ Usporedi naš primjerak br. 59.

³⁴ *BNP*, Pl. XX, 3—4, 26, 28—29. — *BMC*, No 50—58, 64.

³⁵ O. U. Bansa, *Monete d'oro del V e VI secolo rinvenute a Sebatum*, Notizie degli Scavi 15 (1939) 154, 160, 164, No 21—22. — Dvije tremise iz ove ostave (po jedan primjerak Anastazija i Justinijana) publicirao je F. Stefan, Die germanische Landnahme im Ostalpenraum bis zum Ausgang der Völkerwanderung, *Das Joanneum* 6, 1943, 75—76, 112, Taf. 8: 6—7.

³⁶ Fr. Bulić, *Ritrovamenti di monete antiche sull'isola di Kaprije di Sebenico*, *BASD* 24 (1901) 70.

³⁷ Kraus, No 42.

³⁸ J. Friedländer, *Münzen der Ostgoten*, Berlin 1844, 26, 1, Taf. I, 1.

³⁹ *Tol.*, No 172.

⁴⁰ *BMC*, No 16—17. *Tol.*, No 179, 183. — Kraus, No 30.

⁴¹ *BMC*, No 12. — *Tol.*, No 188. — *MIB*, No 68 a.

⁴² *BMC*, No 20. — *MIB*, No 64².

⁴³ Kraus, No 44. — *MIB*, No 39a.

⁴⁴ Kraus, No 62.

⁴⁵ No 40.

⁴⁶ *MIB*, No 41.

⁴⁷ B. A. Krčelić, *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Notitiae Praelimiriaris*, Zagreb 1770, 508 — ... *reperitum Sisciae argenteum minoris moduli numum, videndum a me exhibuit: In hoc parte adversa orbicularis inscripto: DN ANASTASIVS AVG. Facies est rugosa & decrepiti senis, ut confirmemur omnino diuturniorem Anastasio, vitam fuisse. Pars aversa in medio stellam habet, nil praeterea.*

⁴⁸ Dozvolu da pregledamo numizmatički fundus Narodnog muzeja u Ljubljani dugujemo zahvalnost A. Jeločniku. — 1/4 silikva je kupljena od prof. Radauša (vel. 11 mm, tež. 0,70 gr, Os ↘).

⁴⁹ Uvid u numizmatičku zbirku Arheološkog muzeja u Splitu dugujemo susretljivosti i ljubaznosti I. Marovića. — Epitetum »invictissimus« Enodije časti Teodorika na više mjesta: Enod., Vita Epifani, 100,6 (invictissime princeps), 100, 36 (ad regem invictissimum Theodoricum); Aureliano, 217, 17 (invictissimi domini); Pang. Theod., 204, 36 (invictissime). — Natpis »invictissimus« nose i poneki primjerci Totilinog novca: *MIB*, No 62². — Kraus, No 39.

⁵⁰ Stefan, 1—11, Taf., 298, 1—3.

⁵¹ Werner, 95.

⁵² *KSN*, 93, tab., III/1

⁵³ I. Meiner, *Kovnica Sirmium u vrijeme Seobe naroda*, Numizmatičke vijesti 10 (1963) 9—10, slika između str. 20—21 (dalje: Meixner 1963). — Isti, *Tri nepoznata novca kralja Teodorika*, Numizmatičke vijesti 15 (1968) 53—55, tab., 6, 1 (dalje: Meixner 1968).

⁵⁴ A. Sambon, *o. c.*, 6—7, No 31; za primjerke iz Drezdena i Glasgow — *MIB* II 46,² 46³.

⁵⁵ I. Meixneru najtoplje zahvaljujemo na dozvoli da primjerke istočnogotskog novca iz njegove zbirke pregledamo i evidentiramo. — Novac sirmijske kovnice, radi lakše identifikacije, označavamo imenom autora koji ih je dokumentirao publicirao. Redni broj (br.) označava mjesto u našem katalogu. Nalaze iz Mengena označavamo rednim brojem na slici — Werner, Abb. 39, 1—7. Za publicirane nalaze iz južnopanonskog prostora koristimo oznake: Stefan, 1—3, Meixner 1963 i Meixner 1968, 1—3.

⁵⁶ Stefan, 1a.

⁵⁷ Meiner 1963, 3.

⁵⁸ Jednaki avers:

Stefan, 2 = Meixner 1963

Mengen-2 = Meixner 1968, 1

Mengen-1 = Meixner 1968, 2

br. 22 = Sambon, 31

Jednaki revers:

Mengen-2 = Meixner 1968, 1

br. 22 = Sambon, 31

Mengen-1 = *MIB* II. 46³

⁵⁹ Primjerku iz Sremske Mitrovice nije publiciran avers — *KSN*, 93, Tab. III/1.

⁶⁰ Revers 1/4 silikve Mengen-7 = Stefan, 3.

⁶¹ *Cassiod. Var.*, II, 25.

⁶² *Cassiod. Var.*, V, 39.

⁶³ Imajući pred očima situaciju na tlu frančke države tokom druge pol. 6. st. J. Werner je 1/4 silikve iz Mengena pripisao radu samostalnih »privatnih« monetara, tražeći podršku svojoj tezi u jednom od Teodorikovih akata (*Cassiod. Var. V, 39*) — Werner, 93.

⁶⁴ *Cassiod. Var.*, V, 11.

⁶⁵ *BMC*, No 8 i 10.

⁶⁶ Kraus, No 9.

⁶⁷ *BMC*, 97—107

⁶⁸ Ph. Grierson, *The Currency reform of Anastasius*, *Atti dello VIII Congresso Internazionale di studi Bizantini*, Palermo, 3—10 aprile 1951, Roma 1953, I, 374—375.

⁶⁹ J. P. C. Kent, *o. c.*, 72—73.

⁷⁰ *MIB*, 89.

⁷¹ *BMC*, No 17. — *Tol.*, No 630.

⁷² *BMC*, No 18. — *Tol.*, No 622—623.

⁷³ *BMC*, No 39.

⁷⁴ *MIB*, 84; sinop. Tab., Ostgoten/Kupfer (Rom), No 70—76.

⁷⁵ *MIB*, 85; sinop. Tab., Ostgoten/Kupfer (Rom), No 89—90; (Ticinum), No 86.

⁷⁶ *Tol.*, No 605 = Kraus, No 66 (prema J. Friedländer, *o. c.*, 50, No 9)

⁷⁷ *MIB*, 131, Tab. 36 — Baduila/Kupfer; Sinop. Tab., Ostgoten/Kupfer.

⁷⁸ Podatke o nalazima istočnogotskog novca pokušalo se sumirati na nekoliko mjesta — J. Kovačević, *o. c.*, 23—24, 27—28, 32—34. — I. Marović, *Stanje i problemi numizmatičkog kabineta Arheološkog muzeja u Splitu*, Numizmatičke vijesti 13 (1966) 38—40. — Z. Vinski, 1968, 172, 180—181. — D. Mrkobrad, *o. c.*, 41—44. — Podaci o pojedinačnim nalazima mnogo su brojniji pa ih je teško sve nabrojiti. Neki datiraju u 18. st. (vidi ovdje bilj. 47), ali su brojniji oni s kraja 19. i poč. 20. st. Npr. A. J. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum I—II*, *Archeologia* XLIII, London 1883, 52, 64. — K. Patsch, *Nahogaji novca*, *GZMS* 12 (1900) 559, 564—569. — Isti, *Zur Geschichte und Topographie von Narona*, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung V, Wien 1907, 102. — Od novijih dosada neprijemljenih, potrebno je spomenuti istočnogotske zlatne monete s područja Istre — G. Gorini, *Collezione di monete d'oro della Società istriana di archeologia e storia patria*, *AMSI* 22 (1974) 118—124 (No 15—21). — Naši podaci temeljeni su na vijestima iz literature i onom što smo imali prilike registrirati u zbirka naših muzejskih institucija (Ljubljana, Pula, Rijeka, Split, Zadar, Zagreb, Osijek). Znan dio istočnogotskog novca s područja naše zemlje nalazi se u posjedu muzejskih zbirki u inozemstvu.

⁷⁹ K. Patsch, *Die Lika in römischer Zeit*, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung I, Wien 1909, 29, 111—112. — M. Abramić, A. Colnago, *Untersuchungen in Norddalmatien*, Jahreshefte d. Österreichischen arch. Institutes 12 (1909) Beiblatten 13—29. — A. Colnago, *Untersuchungen in Norddalmatien*, Jahreshefte d. Österreichischen arch. Institutes 18 (1915) Beiblatt, 181—183, sl. 94. — A. Mayer, *Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji*, *Vjesnik za arh. i hist. dalm.* 51 (1930—1934) 125—156. — Z. Bašić, D. i M. Garašanin, J. Kovačević, *Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967, 168—180. — S. Mijušković, *Novo tumačenje jednog fragmenta iz »Tabula Peutingeriana«*, Istoriski zapisi 19 (1966) 111—129. — Isti, *O rimskoj cesti kroz Boku Kotorsku*, *Boka* 1 (1969) 33—51. — B. Ilakovac, *Vrnska regija u rimsko doba*, Radovi inst. JAZU u Zadru, 18 (1971) 101—105 i bilj. 98—99, 119—124, sl. 1—2. — L. Bosio, *Itinerari e strade della*

Venezia romana, Milano 1971 — za Istru i Sloveniju, passim. — I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Djela ANUBIH*, knj. XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2., Sarajevo 1974. — Arheološka najdišća Slovenije, Ljubljana 1975: prilozi J. Šašela (str. 74—99) i F. Truhlara (str. 99—104). — I. Bojanovski, *Neka pitanja antičke topografije donje Neretve*, *Izdanja Hrv. arh. društva* 5, Split 1980, 181.

⁸⁰ Na podatku zahvaljujemo M. Prelogu. ⁸¹ H. Mitscha—Märheim, *Spuren frühmittelalterlichen Handels an Altrassen in Raum Wien*, *Mitt. d. anthrop. Gesellschaft in Wien* 92 (1962) 216—220.

⁸² *Brunšmid*, 1—5. — *Stefan*, 12—28.

⁸³ *Brunšmid*, 2. — *Stefan*, 15.

⁸⁴ *Stefan*, 21—22, Taf. 298, 10, IX.

⁸⁵ *MIB*, 56—57, sinop, Tab., Justinianus I/Silber.

⁸⁶ *BMC*, No 7—10.

⁸⁷ *O. c.*, 81.

⁸⁸ *MIB*, sinop. Tab., Justinianus I/Kupfer (Ravena).

⁸⁹ *BNP*, No 2—12 (folisi i polufolisi Antiohije).

⁹⁰ *O. c.*, No 18.

⁹¹ *BMC*, No 324.

⁹² *Stefan*, Taf., 298, 10.

⁹³ *BNP*, No 3 (folisi), No 14 (polufolisi).

⁹⁴ Završetak AV može se uočiti na poprsju. Stefan čita aversnu legendu nešto drugačije: DN IVS—TIIIAIVS P P — *Stefan*, 16.

⁹⁵ Anastazije: *BNP*, No 85 — folisi (Konstantinopol), No 9 i 14 — polufolisi (Nikomedija), No 44—51 — dekanumija (Konstantinopol), No 3 — dekanumija (Antiohija), No 94 i 100—101 — pentanumija (Konstantinopol) — svi s legendama PPAV i PPA.

⁹⁶ Justin: *BNP*, No 3, 8, 14 i 17 — folisi (Konstantinopol); *BMC*, No 62 — folisi (Kizik) *BNP*, No 21 — pentanumija (Konstantinopol), No 12—13, 15—17 — pentanumija (Antiohija) svi — s legendama PPAV i PAV.

⁹⁷ Legenda PAV: *BNP*, No 81 — dekanumija (Antiohija), No 84 — pentanumija (Antiohija).

⁹⁸ Legenda PPAV pojavljuje se i na srebrnim monetama. Npr.: *BNP*, No 1—6 (Konstantinopol), No 1 (Rim) i No 4—13 (Ravena).

⁹⁹ D. Mrkobrad, *o. c.*, 56 (bilj. 370).

¹⁰⁰ *Stefan*, 20, Taf. 298, 10.

¹⁰¹ Usporedi: *Stefan*, Taf. 298, 7—9. I, Meixner, *Nepoznati novac gepidskog kralja Kunimunda*, Numizmatičke vijesti 3/6—7 (1956) slika na str. 5.

¹⁰² Pretpostavka o slavenskom porijeklu — *MIB*, 87 (bilj. 34).

MÜNZEN GERMANISCHER HERRSCHER VON DER ZWEITEN HÄLFTE DES 5.
BIS ZUR ZWEITEN HÄLFTE DES 6. JAHRHUNDERTS AUS DER
NUMISMATISCHEN SAMMLUNG DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS
IN ZAGREB

Die vorliegende Arbeit umfaßt 69 Gold-, Silber- und Bronzemünzen germanischer Herrscher aus dem Bestand der numismatischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb (AMZ). Chronologisch gesehen markiert der Numus Libius Severus und Ricimerus den Beginn dieser Periode, der man auch die Münzen der Wandalen und Ostgoten zuordnen muß und die sich bis in die zweite Hälfte des 6. Jh. erstreckt, wo in Sirmium die Silbermünzen der Gepiden geprägt wurden. Für die meisten Exemplare findet man keine Angaben über die Umstände des Fundes (siehe Katalog), lediglich Bemerkungen über ihre Zugehörigkeit zu privaten Münzsammlungen, die das AMZ in der Zeitspanne von seiner Gründung (im Jahre 1848) bis zum Anfang des Zweiten Weltkriegs angekauft hat. Die seltene Münze Libius Severus und Ricimerus (Nr. 1), 4 wandalische Münzen (Nr. 2—5), 6 gepidische Münzen (Nr. 6—69) stellen angesichts der 58 Exemplare ostgotischer Gold-, Silber- und Bronzemünzen (Nr. 6—63) eine unbedeutende Anzahl dar.

Das AMZ besitzt eine für jugoslawische Maßstäbe bedeutende Anzahl ostgotischer Münzen, obwohl nur Angaben über 10 Fundorte von 19 Exemplaren verzeichnet werden konnten (siehe S. 455). Die Fundstellen von 44 Münzen lagen höchstwahrscheinlich im pannonischen Teil des ostgotischen Reiches. Ausgenommen wurden also die Funde in der Lika (Nr. 8, 13, 16, 56), in Stankovci (Nr. 17), Solin (Nr. 10), die Privatsammlung Maddalena in Zadar (Nr. 6, 42) und die auf der Auktion in Wien (Nr. 57, 62) und Aquileia (Nr. 38, 44) erstandenen Exemplare. Aus dem gleichen Grund wurden auch zwei Exemplare des Dekanummus Totilas (Nr. 61—62) ausgelassen, die ebenfalls entweder aus den Küstengebieten Jugoslawiens stammen oder vom AMZ aufgrund der Bemühungen, den Fundus zu bereichern, auf Auktionen erworben wurden.

Unter der relativ großen Zahl ostgotischer Münzen verdienen einige Stücke unsere besondere Aufmerksamkeit, da sie wegen ihrer Merkmale einerseits keinerlei Analogien zu anderen Exemplaren aufweisen, andererseits neue Elemente in Hinsicht auf Entstehung und Entwicklung einzelner Serien ostgotischer Münzen erschließen lassen.

Die Mailänder Prägestätte zur Zeit Theoderichs ist mit drei Tremissis vertrete, zwei von ihnen (Nr. 18—19) besitzen keine Analogien im bis heute bekannten Repertoire dieser Münzstätte. Dies gilt vor allem für die Tremissis Nr. 18 mit zwei Sternen auf der Rückseite — eine Erscheinung, die für die Produktion Mailands sonst nicht verbürgt wurde.¹⁴ Diese Tremissis kennzeichnet ein besonders grober Stil, doch enthält sie alle Schrift — und Bildelemente der Mailänder Produktion — den Abschluß der Av-Legende in der Form PP AVG, den Stern über dem Haupt des Kaisers, die nicht auf der Kugel stehende Viktoria, eine Linie des Abschnitts ohne Punkte an den Rändern-, die durch die ungewöhnliche Ligatur der Buchstaben S und T in der klassischen Rv. — Legende VICTORIA AVGVJROM bereichert wurde. Diese Ligatur ist auch von einer römischen Tremissis aus der Zeit Theoderichs/Justinus I (518—526) her bekannt, obwohl hier die Graphie der Legende selbst etwas abweicht — VICTORIA AVGVTRVM.¹⁵ Zur Mailänder Gruppe ohne Kreuz oder Stern über der Darstellung des Kaisers auf der Vorderseite, aber mit einem achtzackigen Stern im Feld links von Viktoria auf der Rückseite gehört die Tremissis Nr. 19 mit der geringfügig korruptierten Legende VICTORIA AVGVSOROM. Auf der Schulter des Kaisers ist der achtzackige Stern deutlich erkennbar, was eine gängige Erscheinung auf Mailänder Tremissis mit einem Stern über dem Kaiserkopf ist.¹⁶ Die Tremissis Nr. 16 zeigt eine ungewöhnliche und selten ausgeführte Teilung des beschrifteten Feldes auf der Rückseite mittels einer eingravierten schlanken Darstellung der Viktoria. Diese Teilung des Schriftfeldes in der Form VICTORIA A-VGVSTOROM, ist, nach den bisher publizierten Exemplaren zu urteilen, eine Eigenart der Mailänder Serien mit einem Stern links neben der Viktoria.¹⁷ Eine so gravierte Legende tritt nur in einem Fall auch bei einer Tremissis mit einem Stern im Feld rechts von Viktoria auf,¹⁸ gleichfalls aber auch bei einzelnen Exemplaren der römischen Prägestätte (vgl. unsere Tremissis Nr. 9).¹⁹ Die barbarisierte Tremissis Nr. 17 ist zweifellos nach der Gravurvorlage für die Serien von Tremissis entstanden, denen auch die Münze Nr. 16 zuzurechnen ist. Im allgemeinen neigen barbarisierte Münzexemplare häufig zur Hypertrophierung der Grundelemente des kopierten Originals. Dazu zählen der achtzackige Stern über dem Haupt des Kaisers, das Sternzeichen auf seiner Schulter wie auch stilistische Elemente, die hier besonders betont sind. Eben solche bemerkt man auch

bei der Gravur der Viktoria auf der Rückseite und im geteilten rückseitigen Feld mit der korrumpierten Legende VICTORIA Λ-ΛΙΣΤΟΑΟΝ. Der Abschnitt ist in der Form CONOI ausgeführt, und dem Abschluß der Rv.-Legende begegnet man auf Münzen, die zur Zeit Athalarichs und später geprägt wurden, immer häufiger.

Die in Rom geprägten Tremissis weisen einige außerordentliche Exemplare auf. Für die Tremissis **Nr. 8** mit zwei Sternen auf der Rückseite $\frac{* | *}{\text{COMOB}}$, lassen sich Analogien fest-

stellen,²⁰ nicht aber identische Exemplare, Ausgehend von der Darstellung des Kaisers auf der Vorderseite der Münze, was für unser Exemplar von besonderer Wichtigkeit ist, entspricht diese Tremissis weitgehend einer von W. Hahn als Berliner Exemplar angeführten Münze.²¹ Die Eigentümlichkeit der Berliner Tremissis und des Exemplars **Nr. 8** aus dem AMZ macht auch die Darstellung des Kaisers mit schmalem Haupt und Büste aus, was ein charakteristisches Stilelement der Tremissis Konstantinopels im späten 5. und frühen 6. Jh. ist.²² Unter den ostgotischen Tremissis aus der Zeit Theoderichs findet man eine analoge Darstellung der Kaiserbüste in jener seltenen Serie, auf deren Rückseite Viktoria nach rechts oder links schreitend, mit einem Palmenzweig auf der Schulter dargestellt ist.²³ Diese Art der Darstellung wird später westgotischen und Burgunder Tremissis als Vorlage dienen.²⁴ Wenn diese Tremissis alle in die Zeit um das Jahr 500 fallen,²⁵ dann können alle Tremissis, die wie Exemplar **Nr. 8** schmale Haupt- und Büstendarstellung zeigen, als der gleichen Periode zugehörig betrachtet werden, falls sie nicht sogar etwas früheren Ursprungs sein sollten. Ist das letztere anzunehmen, dann könnte das beschriebene ikonographische Muster der Vorderseite aus den Anfängen der römischen Prägestätte stammen, die nach der Eroberung Roms im Jahre 491 beginnt, für Theoderich Münzen zu prägen.²⁶ Die Tremissis **Nr. 9** trägt auf der Vorderseite die Darstellung des Kaisers mit breitem Antlitz — eine entsprechende Darstellung findet man in Stil und Ausführung auch auf einzelnen

1/2 Siliqua mit der Rückseite $\frac{\text{P}}{\text{CONS}}$.²⁷ Die Rv.-Legende ist durch den Kopf der Viktoria in

zwei Teile geteilt — VICTORIA Λ-VGVSTORON. Eine solche Trennungsform der Rv.-Legende bemerken wir auch auf Tremissis der Mailänder Prägestätte, bei den Serien mit Stern oder Kreuz (oder ohne diese Merkmale) über dem Kopf des Kaisers.²⁸ Die mit der Fußspitze die Abschnittslinie nur leicht berührende Viktoria ist die übliche stilistische Komponente der Viktoriadarstellung auf der Rückseite von Tremissis aus der Mailänder Prägestätte. Zwei Sterne auf der Rückseite sind bei Tremissis römischer Prägung häufiger,²⁹

während die Kugel unterhalb des rechten Fusses der Viktoria und der in der Form $\frac{* | *}{\text{COMOB}}$ ausgeführte Abschnitt der Arbeitsweise römischer Formschneider in allen Einzelheiten entsprechen. Daher kann die Tremissi **Nr. 9** mit Sicherheit als ein Produkt der römischen Prägestätte angesehen werden, die um das Jahr 500 unter dem Einfluß Mailands unmittelbar nach der Einstellung der Mailänder Präge Tätigkeit gegründet wurde. Ein identisches Exemplar registriert A. Sambon als eine Münze der numismatischen Sammlung der Bibliothèque Nationale in Paris.³⁰

In die Zeit der Herrschaft Theoderichs/Justinus' I (518—526) fällt die in Rom geprägte Tremissis **Nr. 26**. Aufgrund der Rv.-Legende VICTORIA AVGVSTORIM stellt sie eine neue Variation der aus dieser Periode bisher bekannten rückseitigen Abschlüsse dar.³¹ Nur die Tremissis **Nr. 56** stammt aus der Prägestätte Ravennas und somit aus der Zeit des Kaisers Vitigis/Justinian (536—540). Der achtzackige Stern im Feld, links von Viktoria gilt als zuverlässiges Element bei der Identifizierung der Tremissen Justinians.³² Das durch eine Reihe von Punkten gestaltete Haupthaar des Kaisers liefert ein weiteres wichtiges Element zur Identifizierung ostgotischer Tremissis. Dieses Detail ist häufig auf 1/2 und 1/4 Siliqua der Zeit Vitigis eingraviert,³³ aber auch auf den Silbermünzen, die nach 536 unter der Herrschaft Justinians in der römischen Prägestätte angefertigt wurden.³⁴ Unser Exemplar zeichnet sich durch die Rv.-Legende VICTORIA AVGVZTORVM, also durch die Umkehrung des Buchstaben S aus. Ein umgekehrtes S (= Z) tragen auch die Av.- und Rv.-Legenden zweier ostgotischer Tremissis aus dem Nachlaß von S. Lorenzo di Pusteria, die in der Zeit der Feldzüge der Franken Theodeberts gegen das ostgotische Reich des Kaisers Vitigis im Sommer 539 entstanden sind.³⁵

Einer der Silbermünzen der Ostgoten, der 1/4 Siliqua **Nr. 20**, soll unsere besondere Aufmerksamkeit gelten.

Trotz der schlecht erhaltenen Rückseite gehört unser Exemplar offensichtlich zu der Gruppe, deren Rv.-Legende den vollen Titel DN ANAS-TASIVS AVG³⁷ besitzt. Diese Gruppe hat Hahn ungerechtfertigter Weise außer acht gelassen, obwohl ein ähnliches Exemplar schon Mitte des 19. Jh. veröffentlicht³⁸ und darauf im Katalog der Leningrader Ermitage bestätigt wurde.³⁹ Eine ähnliche Teilung der Av.-Legende kennen auch die späteren ostgotischen 1/2 Siliqua Totilas⁴⁰ und Tejas⁴¹ wie auch die 1/4 Siliqua Totilas,⁴² die aus einsichtigen politischen Gründen auf der Vorderseite den Namen des Kaisers Anastasius trugen. Es ist anzunehmen, daß man diese Tatsache aus dem Auge verloren hatte, als man die Rückseiten mit Theoderichs Monogramm im Kranz an den unmittelbaren Anfang römischer Münzherstellung unter Theoderich stellte. Zieht man die seltene Erscheinung und die Funde der 1/4 Siliqua mit dem Namen Anastasius' auf der Vorderseite und Theoderichs Monogramm auf der Rückseite in Betracht, so scheint es unwahrscheinlich, daß dieser Münzentyp vor 500 in Umlauf kam. Um 500 konnte nur die 1/4 Siliqua, die unterhalb des Kiserbildes das Kennzeichen .R. trug⁴³ entstehen und entspricht somit unter chronologischem Gesichtspunkt der Gruppe der 1/4 Siliqua mit einem Stern auf der Rückseite. Daß eine Entwicklungslinie und somit auch eine zeitliche Beziehung zwischen den Mailänder 1/4 Siliqua mit der Aufschrift INVICTA ROMA und den römischen 1/4 Siliqua mit Theoderichs Monogramm im Kranz bestehen, verdeutlichen auch die stilistischen Elemente in der Ausführung der Büste auf den einzelnen Exemplaren der Mailänder⁴⁴ und der römischen Prägestätte⁴⁵. Die Parallelanfertigung zu diesen römischen 1/4 Siliqua wäre dann die Serie der 1/2 Siliqua mit dem Stern im Kranz.⁴⁶

Fünf in der ostgotischen Prägestätte in Sirmium entstandenen Geldstücken wird besondere Bedeutung beigemessen. Unter ihnen befindet sich auch ein Exemplar aus Sisak, daß bis heute unveröffentlicht blieb — Nr. 22.

Die sirmischen Serien, deren Denomination nach dem Etalengewicht der Kategorie der 1/4 Siliqua zugeordnet wurde, sind nach Vorbildern der in Mailand geprägten ostgotischen Münzen entstanden. Alle Exemplare weisen ausnahmslos Elemente der Mailänder ostgotischen Münzen auf: eine ununterbrochene Av.-Legende und Theoderichs Monogramm, um das herum die (zumeist) deformierte Legende INVICTA ROMA verläuft. Die metrologischen Komponenten und das charakteristische Darstellungsschema hatten dieser Serie von 1/4 Siliqua schon längst einer gesonderten Münzgruppe des ostgotischen Reichs unter Theoderich zugewiesen. Die ersten, bis 1925 vermerkten Funde wurden im südpannonischen Raum, hauptsächlich im östlichen, slawonisch-syrmischer Teil (N. Banovci, Dalj, Štrbinci bei Đakovo und Sisak), so daß sich bei der Bestimmung des Standorts der Prägestätte das spätantike politisch-wirtschaftliche Zentrum Sirmium geradezu anbot.⁵⁰

Doch ergab sich nach Funden in Mengen eine andere Lösung. Sie läßt sich als die Annahme umschreiben, daß mehrere ostgotische Monetäre tätig waren, und zwar in zwei verschiedenen Teilen des ostgotischen Reiches — im zu Sirmium gehörenden Gebiet der pannonischen Ebene und in den norditalienischen Provinzen des Theoderichreiches.⁵¹ Als im Jahre 1933 der Fund von Mengen publiziert wurde (7 Münzen — 6 mit dem Namen Anastasius' und eine mit dem Justinus' I), waren im südpannonischen Raum die Funde von nur 4 ostgotischen 1/4 Siliqua der Sirmiumer Prägestätte registriert (2 mit Anastasius' Namen, 1 mit dem Justinus I und 1 fragmentiertes und unleserliches Exemplar). Durch den Vergleich mit den sieben Exemplaren aus Mengen mußte dieses Problem in der Tat unter einem neuen Gesichtspunkt betrachtet werden. Danach wurde eine 1/4 Siliqua mit Justinus' Namen in Sremska Mitrovica selbst gefunden,⁵² und später veröffentlichte man weitere 4 Exemplare, die auf dem Territorium von Syrmien oder Slawonien gefunden wurden (3 mit Anastasius Namen und 1 mit äußerst korruptierter Legende).⁵³ Rechnet man die nicht-veröffentlichte Münze aus Sisak (Nr. 22) hinzu, wuchs die Zahl auf 10 Stück an; mit den Münzen aus Mengen und den von A. Sambon publizierten Exemplare aus der Kollektion von Neapel sowie mit den Münzen aus Dresden und Glasgow⁵⁴ können wir also insgesamt 20 1/4 Siliquen verzeichnen. Daneben gibt es noch ein unveröffentlicht bronzenes Exemplar, das in Sirmien oder in Slawonien (T. 3: A) gefunden wurde.⁵⁵ Die völlig in der Manier der Silbermünzen aus der sirmischen Prägestätte gehaltene Ausführung mit der Buchstabenverteilung oder hasta auf der Vorder- und Rückseite verweist auf eine von den 1/4 Siliqua Mengen-4 übernommene Vorlage. Der Vergleich der Av.- und Rv.-Legenden zeigt die große Ähnlichkeit beider Münzen, womit als sicher anzunehmen ist, daß das bronzenes Exemplar auf der Vorderseite Anastasius' Namen trägt und in der sirmischen Prägestätte nach der Eroberung der Pannonia Sirmiensis durch Ostgoten 504/505 entstand (siehe S. 459).

Unter den 21 Exemplaren (20 AR und 1 AE) befinden sich zwei Münzen, die nicht präzise bestimmt werden können: das fragmentierte Exemplar aus Dalj⁵⁶ und die im slawonisch-syrmischen Raum gefundene 1/4 Siliqua mit völlig korrumpierter Legende.⁵⁷ In die Herrschaftsjahre Anastasius' fallen 15 1/4 Siliqua, die die Verwendung von 11 Prägeformen für die Vorderseite und 12 Prägeformen für die Rückseite zeigen.⁵⁸ Nach den Kriterien der Leserlichkeit der Av.-Legende, der Graphie des Buchstaben S und der Gestaltung des Abschlußteils der Av.-Legende lassen sich für Münzen der Zeit Anastasius' (Siehe S. 459) 3 Hauptgruppen aussondern. (Die Münzen der Gruppe A, B, C-1 und C-2 tragen nicht den Buchstaben C in der Rv.-Legende INVICTA ROMA).

Unter Justinus überdauerte einzig der Av.-Legendenabschluß der Anastasius-Gruppe C-3. Dies läßt sich nur bei zwei von den insgesamt 3 1/4 Siliqua mit Justinus' Namen bestätigen.⁵⁹ Daher kann man die Existenz von zwei oder drei Prägeformen für die Vorderseite und von zwei für die Rückseite vermuten.⁶⁰

Das Verhältnis der Häufigkeit von Münzfunden aus der Zeit Anastasius' und Justinus' zeigt, daß der erste der beiden Herrscher stärker vertreten ist. Anastasius fallen 15 Exemplare (83,33 %) in einer Zeitspanne von 13 Jahren (505—518) zu, dagegen Justinus nur 3 Exemplare (16,67 %) in einer Zeitspanne von 8 Jahren (518—526). Aufgrunddessen läßt sich eine Disparität des jährlichen Zuwachses — 1,153 : 0,375 — aufstellen, was höchstwahrscheinlich auf falsche zeitliche Relationen zurückzuführen ist. Da in typologischer Hinsicht augenscheinlich ist, daß die Arbeit der sirmischen Prägestätte nach der Herrschaft Anastasius' ohne Unterbrechung fortgesetzt wurde, nun aber mit Justinus' Namen auf der Vorderseite der 1/4 Siliqua, verlangt die Diskrepanz der jährlichen Zuwachsrate eine terminologische Revision der Jahreszahlen, mit denen man die Inbetriebnahme und das Ende der Prägestätte markiert. Ziehen wir die Tatsache einer längeren Herrschaft Anastasius' in Betracht, müßten die realen rechnerischen Angaben wenigstens das Verhältnis 2 : 1 (Anastasius: Justinus) ergeben. Aber dies ist nur dann möglich, wenn wir die geschichtlichen Angaben hinsichtlich der Wiedereinführung der Umsatzsteuer (507)⁶¹ und das Verbot der Tätigkeit von »privaten« Monetairen (523) als eine historisch-numismatische Korrelation bewerten.

Die Exemplare der 1/4 Siliqua aus Mengen besitzen weder metrologische noch stilistische Unterschiede zu der im südpannonischen Raum gefundenen Münze. Außerdem gehören 7 Geldstücke aus Mengen zu einem geschlossenen Grabfund und stehen so der Reihe von Einzelfunden aus dem südpannonischen Raum entgegen. Aus diesem Grund können wir den Funden von Mengen kein größeres Gewicht bei der Bestimmung der Entstehungsortes oder der monetären Beweggründe, eine solche Form von Silbermünzen zu gestalten, beimessen.⁶³ Im übrigen konnte man mit solchen Kriterien im Rahmen eines uniformen monetären Systems des ostgotischen Reiches nicht mit der Realisation des Verkehrs- und Marktwerts des Geldes über die Grenzen einer engeren Region hinaus rechnen. Daher ist das Erscheinen der sirmischen Prägestätte beim Grabfund von Mengen eine Folge ganz anderer Verflechtungen historischer Umstände, ähnlich jener z. B., die Absendung sirmischer Gepiden in das ostgotische Gallien in den Jahren 523/526 zum Schutz des Westgrenzen des Theoderichreiches erhellen.⁶⁴

Als interessante Exemplare sind unter den Bronzemünzen der Ostgoten folgende hervorzuheben: der Follis **Nr. 30** mit der Av.-Legende, die häufiger auf den Halbfollis mit Wölfin und Zwillingen und auf Follis mit einem Adler auf der Vorderseite erscheint;⁷¹ der Halbfollis **Nr. 32** mit nur einem Stern oberhalb der Wölfin; der Dekanummus aus der Gruppe FELIX RAVENNA / Monogramm Ravennas **Nr. 41** mit vereinfachtem Monogramm Ravennas wie es in der Kollektion BM verzeichnet ist;⁷³ die Kombination der vorder- und rückseitigen Legende des Dekanummus Totilas **Nr. 62** besitzt allein das Exemplar der Leningrader Ermitage.⁷⁶

Für den jugoslawischen Raum des ostgotischen Reiches registrieren wir auf der Grundlage der Bestände des numismatischen Fundus jugoslawischer Museen oder kürzerer Anmerkungen in der Literatur⁷⁸ rund 300 ostgotische Münzen. Ein bedeutender Teil stammt — obschon oftmals ohne Angaben über Ort, Umstände oder Zeitpunkt des Fundes — mit Sicherheit aus dem Gebiet Jugoslawiens oder doch im engeren Sinne aus jenen Regionen, für die unsere Museen zuständig waren oder heute zuständig sind. In größerer Zahl wurden ostgotische Münzen in Dalmatien und in der Herzegowina gefunden, in noch größerem Umfang in Slowenien, Istrien, der Lika, in Bosnien, der Posawina und in Syrmien. Die registrierten Fundstellen verdeutlichen eine stärkere Konzentration innerhalb bekannter urbaner Siedlungen

der Antike wie Sisak und Salona oder in vereinzelt Fällen in kleineren Siedlungen, die an Hauptverkehrswegen lagen (siehe S. 462—463 und Verbreitungskarte).

In der zweiten Hälfte des 6. Jh. taucht im slawonisch-syrmischen Raum noch eine Münzgruppe auf, die der Münzherstellung der Gepiden zugeschrieben wird.⁸² Die metrologischen und stilistischen Merkmale der Münzen selbst, ebenso aber auch das Monogramm (auf der Rückseite), dessen Deutung den Namen KVNIMVNDOS⁸³ nahelegte, wie auch die ausschließlich in Syrmien und Ostslawonien (Sremska Mitrovica, Novi Banovci, Dalj) gemachten Funde sicherten die Behauptung ab, daß zur Zeit der Herrschaft Kunimunds oder sogar seines Vorgängers Thurisint eine gepidische Münzstätte in Sirmium existiert habe.⁸⁴ Die Namen Justinians und Justinus' (II), die auf dem größten Teil der Münzen lesbar sind, untermauern diese These. Die Verflechtung der Elemente metrologischer und stilistischer Merkmale läßt Analogien unter den ostgotischen Münzen älteren Datums aber auch unter byzantinischen Münzen der ersten und des Beginns der zweiten Hälfte des 6. Jh. finden.

Dem Etalongewicht nach entsprechen die ostgotischen 1/4 Siliqua der Mailänder Gruppe der 1/4 Siliqua des Typs INVICTA ROMA, die um fast 0,10 gr schwerer als die späteren 1/4 Siliqua mit Theoderichs Monogramm auf der Rückseite sind. Das Etalongewicht der gepidischen Siliqua nahm zu, so daß es bei gut erhaltenen Exemplaren ungefähr zwischen 0,96 bis 1,01 gr liegt. Die Zunahme von gewichtserhöhenden Bestandteilen kontrastiert zu beiden ostgotischen Silbernominale von der Zeit Theoderichs bis zur Herrschaft Totilas, doch verdeutlicht sich die Ähnlichkeit zum Etalon der in Rom, Ravenna und Karthago in der Zeit von 552 bis 565 geprägten justinianischen 1/2 Siliqua.⁸⁵ Wenn die Gewichtswerte für den Beginn der Herstellung gepidischer Silbermünzen von entscheidender Bedeutung wären, dann erfolgte die Prägertätigkeit erst nach dem Herbst des Jahres 552.

Die gepidischen 1/2 Siliqua tragen auf der Rückseite zwei Monogrammtypen. Ein Monogramm (Nr. 64—65) ist gänzlich in der Manier des sog. »restituierten Theoderichmonogramms« gehalten, welches schon von Witigis' 1/4 Siliqua her bekannt ist.⁸⁶ Die Neuheit die die gepidischen Münzen bringen, besteht darin, daß der Buchstabe S innerhalb des Monogramms durch das einfache Zeichen + ersetzt wurde. Ein solches Zeichen oder Symbol besitzen auch die Münzgruppen mit einem anderen Monogrammtyp (Nr. 66—69). Dieser ist dem justinianischen Monogramm verwandt, das wir auf den Ravennaer Halbfolles der Jahre 540 bis 547 finden,⁸⁷ oder auf den 1/2 Siliqua, die nach der byzantinischen Eroberung des wandalischen Teils Afrikas in der Zeit von 533 bis 552 in Karthago entstanden.⁸⁸ Nicht eine dieser beiden Gruppen aber trägt den Buchstaben O, vielmehr finden wir an seinem Platz (unter dem Monogramm) den Buchstaben S vor. Auf den gepidischen Münzen erfährt der Buchstabe S noch eine weitere interessante Transformation und zwar in der Rv.-Legende, wo er in horizontaler Lage auftaucht (=). Eine solche Art der Graphie des Buchstaben S ist eine außerordentlich seltene Erscheinung und der gesamten Serie der zwischen 528 und 532 in Antiochien entstandenen Folles und Halbfolles zeugen⁸⁹ wie auch vereinzelt Exemplare von Halbfolles der römischen Prägestätte in den Jahren 538—541⁹⁰ und einem Dekanummus Antiochiens aus den Jahren 532—537.⁹¹ Eine horizontale Lage des Buchstaben S findet sich auch auf einem fragmentierten Exemplar aus Novi Banovci, welches auf der Rückseite Justinians Namen trägt (Nr. 64),⁹² aber wiederum auch auf der in Sremska Mitrovica gefundenen Münze mit dem Namen Justinus II (Nr. 68) und der Münze aus Dalj (Nr. 69). Eine Ausnahmeerscheinung ist der Name Justinians in der Form IVSTINIANV (Nr. 66—67), welche nur von einzelnen Folles und Halbfolles aus der römischen Prägestätte in der Zeitspanne von 538 bis 541 bekannt ist.⁹³

Der Abschluß der Rv.-Legende ist auf zwei Arten gestaltet: PT (Nr. 65) und PV (Nr. 68—69). Der erste Abschluß lautet in voller Form anscheinend PTA V (ähnlich wie PPA V)⁹⁴ und entspricht so zusammen mit dem Abschluß PAV der Gruppe von Anastasius' 1/4 Siliqua des Typs A bzw. C-2 und C-3 der sirmischen Prägestätte. Finden sich Analogien für die Abschlüsse der sirmischen 1/4 Siliqua aus der Zeit Theoderichs unter den einzelnen bronzenen Denominationen der Folles, Halbfolles, Dekanummi und Pentanummi aus den zur Zeit Anastasius' tätigen Prägestätten Konstantinopels, Nikomedias und Antiochiens,⁹⁵ weiters unter den während der Herrschaft Justinus' in Konstantinopel, Kyzikos und Antiochien geprägten Folles und Pentanummi, so werden diese Analogien hinsichtlich der Abschlüsse von gepidischen 1/2 Siliqua und besonders für den Abschluß PAV in der Zeit der Herrschaft Justinians viel seltener,⁹⁷ und unter Justinus II tritt nur noch der Abschluß PPA V in Erscheinung.⁹⁸ Das Muster wurde also aus einer früheren Zeit übernommen, und

die ostgotischen 1/4 Sliqua aus der Zeit Anastasius' (PPAV und PAV) und Justinus' I (PAV) sind dieser Vorlage allem Anschein nach am nächsten gekommen.

Die Funde von gepidischen Münzen muß man als eine äußerst seltene Manifestation der monetären Praxis im nördlichsten Gebiet des byzantinischen monetären Systems ansehen. Nach den uns zugänglichen Angaben wurden in Sirmien und in Ostslawonien (vielleicht auch im Norden Bosniens) 11 Exemplare gepidischer Münzen gesammelt. Unter diesen Münzen, von denen drei nicht veröffentlicht sind — zwei Münzen werden im Museum von Srem⁹⁹ aufbewahrt, eine ist im Besitz der numismatischen Sammlung des Nationalmuseums von Ljubljana (siehe S. 465 und T. 3: B) — fällt das Exemplar von Ljubljana in die Gruppe der Münzen mit dem sog. Kunimund-Monogramm. Um das Monogramm verläuft ein Kranz in Form von Fischgräten. Ein so gestalteter Kranz ist auf fast allen gepidischen Münzexemplaren erkennbar (eine Ausnahme bildet das fragmentierte Exemplar aus Novi Banovci mit dem sog. Thurisint-Monogramm auf der Rückseite¹⁰⁰). Die stark korrumpierte Legende kontrastiert völlig zu der sonst üblichen Graphie, welche auf fast jeder Rv.-Legende der gepidischen 1/2 Sliqua den Namen des Herrschers (Justinian oder Justinus) deutlich erkennen läßt. Zur Konzeption der rückseitigen Aufschrift gehört das Prinzip, die Buchstaben der Legende Justinus (II) wie einen Kranz um die Büste der Kaiserdarstellung verlaufen zu lassen.¹⁰¹ Dieses charakteristische Merkmal spielt bei der Sinnerklärung der Legende auf der Rückseite des Ljubljanaer Exemplars und beim Erkennen der Verbindung zu der Ausgabe, die auf der Rückseite den Namen Justinians trägt, eine entscheidende Rolle. Die Abbildung des Kaisers und die Lage des Buchstaben T oberhalb des kaiserlichen Hauptes weisen sogar große Ähnlichkeit zu gepidischen 1/2 Sliqua mit Justinians Namen (Nr. 65) aus Sremska Mitrovica auf. Die Zahl der Zeichen (Buchstaben) nähert sich jedoch der Zahl an, die wir von den Exemplaren mit Justinus' Namen (Justinus II) her kennen (Nr. 67—69). Da also dem Exemplar in Ljubljana noch immer einzelne Merkmale der gepidischen Serien mit Justinians Namen anhaften, stellt es eine Übergangsform dar oder, besser gesagt, hält es den Moment der Ablösung von Justinians Namen durch den Justinus' fest. Diese Beobachtung dürfte gleichzeitig auch diejenige Überlegung zurückweisen, welche die gepidischen Serien mit dem sog. Thurisint-Monogramm zeitlich an den Anfang des zweiten Drittels des 6. Jh. einordnen möchte. Eine Datierung der gepidischen Münzserien, bei der man den Untergang des gepidischen Königreichs nach 567 ansetzte, wäre also nicht gerechtfertigt.¹⁰²

KATALOG

Red. br.	Nominala.	Vladar Kovnica/Av-Rv	LRBC	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZISTE	Literatura	
1	Num	Libije Sever/Ricimer Roma monogram	871	0,72	10/9	1275	Kupljeno od K. Nubera 1924. g.		
			BMC	MIB					
VANDALI									
2	1/2 sil	Hilderik Carthago DN HILDI-RIX R.. FELIX-KART. Kartaga stoji NXII, u vijencu	3	8	→1,21	15,5/13,5	bez br.	Kupljeno od K. Nubera 1924. g.	
			9	19	↘4,73	19/17	bez br.	Kupljeno od K. Nubera 1924. g.	
			12	20	↓1,15	12/11,5	bez br.	Kupljeno od K. Nubera 1924. g.	
4	1/12 fo N III, u vijencu							
5	1/4 fol	Gelimer KART-..... Konj, XII	18	24	↓5,04	19/18,5	bez br.		
ISTOČNI GOTI									
6	Sol	Teodorik Roma DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORI-A A VGGGA	2	9 ²	↓4,15	20/17,5	287	Zbirka Maddalena iz Zadra	
			COMOB						
7	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, COMOB	11	10	↓1,48	14/13	293	M. Balaš, Karlovac	

Red. br.	Nominala	Vladar Kovnica/Av-Rv	BMC	MIB	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZIŠTE	Literatura
8	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * * COMOB	—	11	↓1,32	13,5/13	290	A. Pavlović, trgovac KRIŽPOLJE kod Brinja	
9	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA A-VGVSTORON, * * COMOB	—	—	↓1,44	14/13	291		
10	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * COMOB	11	10	↓1,48	15/14	295	L. Gospić, 1868. g. SOLIN	
11	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * COMOB	11	10	↓1,44	14/13	298		
12	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * COMOB	11	10	↓1,44	14,5/14	297		
13	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * COMOB	11	10	↓1,41	14	296	F. Pritz, Vaganac 1870 g. LIKA	
14	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * COMOB	11	10	↓1,48	15/14	294	J. Mudrovčić	
15	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORVM, * COMOB	11	10	↓1,42	14/13,5	299		
		Mediolanum							
16	Trem	DN ANASTA-SIVS P P AVG VICTORIA A-VGVSTORVM, * * COMOB	—	23b	↓1,46	14/13	301	Pečak, zlatar u Zagrebu, 1873. g. blizu GOSPIĆA	
17	Trem	DN ANASTA-SIVS P F AVG VICTORIA A-DIACTOION, * * COMOB	—	—	↓1,43	15,5/14,5	1295	I. Ostojić, 1936. g. STANKOVCI	

Red. br.	Nominala	Vladar Kovnica/Av-Rv	BMC	MIB	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZIŠTE	Literatura
18	Trem	DN ANASTA•SIVS P PAVG VICTORIA AVGVJOROM, * * CONOB	—	—	↓1,50	15/14,5	292	Lj. Ivkanac, 1892. g. SISAK	<i>Alföldy</i> , 35. — <i>Metcalf</i> , 437, 441.
19	Trem	DN ANASTA-SIVS P P AVG VICTORIA AVGVSOROM, * * CONOB	—	—	↓1,44	14/13	302	A. Kavarbašić, 1864. g.	
20	1/4 sil	R o m a DN ANASTAS... Teodorikov monogram	—	—	↘0,63	11/10,5	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g. SISAK	
21	1/4 sil	S i r m i u m DH ANASTASIVS P P AV INVIT + AROM -S M Teodorikov monogram	—	46	←0,79	16,5/16	1076	Kupljeno 1913. g. SISAK	<i>Stefan</i> , 2—3, Taf. 298, 1. — <i>Werner</i> , 90, Abb. 39, 8.
22	1/4 sil	DN ANASTASIVS P AV AVICTA+ARVM AV Teodorikov monogram	—	—	↓0,80	16,5/16	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g. SISAK	
23	1/4 sil	DILSHVIZTASIVS P PA TIVIM•VQVPA+ Teodorikov monogram	—	—	0,72	16/15,5	1086	Manot, zidar, 1900. g. NOVI BANOVCI	<i>Stefan</i> , 5—6, Taf. 298, 2. — <i>Werner</i> , 90, Abb. 39, 9.
24	1/4 sil Teodorikov monogram	—	—	→0,17	9,5/6	bez br.	DALJ	<i>Stefan</i> , 4—5, Taf. 298, 1a.
25	Sol	R o m a DN IVSTI-NVS P F AVG VICTOR-IA AVGGG A, * * COMOB	—	24	↓4,43	21/20	329	M. Mutardić, 1897. g. BAČIN kod Dubice	<i>VHAD</i> 2 1896—7, 160.
26	trem	DN IVSTI-NVS P F AVG VICTORIA AVGVSTORIM, * * COMOB	—	—	↓1,48	15	330	J. J. Strossmayer, biskup	

Red. br.	Nominala	Vladar Kovnica/Av-Rv	BMC	MIB	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZIŠTE	Literatura
27	1/4 sil	DN IVSTI-NVS ΔVG Teodorikov monogram	31	49	↓0,60	11,5/10,5	502	Lj. Ivkanac, 1892. g.	
28	1/4 sil	DN IVSTI-... AVG Teodorikov monogram	31	49	↓0,67	12/11	1276	Kupljeno od K. Nubera 1924. g.	
		S i r m i u m							
29	1/4 sil	DII VTSNVIVS P ΔV NVIAVIV + ΔINIVVR* Teodorikov monogram	—	50	0,75	15,5/15	1088	Marijan pl. Heržić, vlast. blagajnik, zamjena 1913. g. STRBINCI	<i>Stefan</i> , 7—9, Taf. 298,3 — <i>Werner</i> , 90, Abb. 39, 10.
		R o m a							
30	Fol	IMVIC-TA ROMA vučica i blizanci, $\frac{XL}{\cdot III \cdot}$	—	—	15,65	27,5/26	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g.	
31	1/2 fol	IMVIC-T-Δ ROMA vučica i blizanci, $\frac{ *}{XX}$	—	—	↓6,30	22/21	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g.	
32	Trem	IMVICT-A ROMA $\frac{X }{\cdot A \cdot}$ orao,	9	74a	7,73	24	1271	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
33	10 num	FELIX R-ΔVENNA orao, $\frac{* *}{X}$	8	76	↓1,83	14,5	508	J. Keraus SISAK	<i>Metcalf</i> , 437, No 97.
34	10 num ENNA Monogram Ravene, bez +	40	72b	↓1,78	15,5/13,5	511		
35	10 num Monogram Ravene, bez +	40	72b	↓1,96	15,5/14,5	512		
36	10 num-AVENNA Monogram Ravene, bez +	40	72b	↓2,68	17/15,5	1615	SISAK	
37	10 num	FELIX R-. VENNA Monogram Ravene, bez +	36—38	72a	↓3,27	18/17,5	509	Darovano, 1878. g. SISAK	

Red. br.	Nominala	Vladar Kovnica/Av-Rv	BMC	MIB	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZISTE	Literatura
38	10 num	FELIX R-AVENNA Monogram Ravene, bez +	36—38	72a	↓2,38	15,5/15	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g.	
39	10 num	ELIX R-..... Monogram Ravenne, gore +	36—38	72a	↓2,65	16,5/15	510	AQUILEIA	
40	10 num	FELIX R-AVENNA Monogram Ravenne, gore +	36—38	72a	↓2,50	18,5/17,5	1617	SISAK	
41	10 num	FELIX R-AVENNA Monogram Ravenne, gore +	39	72a	↙2,50	17,5/16,5	1616	SISAK	
42	Sol	Atalarik DN IVSTINI-ANVS P F AVG VICTOR-I-A AVGGG Δ, * COMOB	—	28			359*	Zbirka Maddalena iz Zadra * Novac otuden između dva rata.	
43	1/4 sil	DN IVSTI-NIAN ΔVC DN/ATHAL/ARICVS/RIX	35	54	↙0,64	10	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g.	
44	10 num	INVICT-A ROMA DN/ATHAL/ARICVS/REX	59	78	↘3,78	19,5/16	bez br.	AQUILEIA	
45	10 num	INVICT-. ROMA DN/ATHAL/ARICVS/REX	59	78	↓3,83	18/17	504		
46	10 num	INVICT- AROMA DN/ATHAL/ARICVS/REX	59	78	↓3,75	18/17,5	1273	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
47	10 num	INVICT-A ROMA DN/ATHAL/ARICVS/REX	—	78	↓3,53	19,5/17	506		
48	10 num	INVICT- AROMA DN/ATHAL/ARICVS/REX	58	78	↓3,76	18/16	505	Zbirka A. Senoe, 1898. g.	
49	10 num	INVICT- AROMA DN ATHAL-ARICVS, S C X	66	77	↓2,41	18/16,5	1272	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
50	5 num	INVIC..... + DN ATHALARICVS RIX, V	60	79b ²	↓0,85	13/12	507		
51	5 num-A ROMA + DN ATHALARICVS. IX, V	61	79b ²	↘1,75	14,5/13,5	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g.	

Red. br.	Nominala	Vladar Kovnica/Av-Rv	BMC	MIB	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZIŠTE	Literatura
52	MinimNIANI Atalarikov monogram Teodahad	49	80	↘1,14	11,5/10,5	bez br.	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
53	Sol	DN IVSTINI- NVS P F A C VICTOR-I-A AVGGG A, * COMOB	—	28	↓4,13	20,5/20	360	Zbirka Grantšak, 1879. g.	
54	1/4 sil	DN IVSTI-NIAN ΔVC DN/THEODA/HATHVS/RIX	9	56	↓0,69	11,5/11	bez br.	Zbirka B. Horvata, 1928. g.	
55	10 num	INVICT-A ROMA DN/THEODA/HATHVS/REX Vitigis Ravenna	16	82	↓3,47	19,5/17	1274	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
56	Trem	DN IVSTINI- NVS Γ AVG VICTORIA AVGVZTORVM, * COMOB	—	N 32	↓1,46	15,5/15	372	F. P. Ritz, Vaganac, 1870. g. LIKA	
57	1/2 sil	DN IVSTI-NIANVS P Γ AVC DN/VVIT/IGES/REX	1	57	↓1,39	14/13	1148	Dr. F. Walla, kupljeno u Beču 1916. g.	
58	1/2 sil	DN IVSTI-NIAN A C DN/VVIT/IGES/REX	—	57	↙1,35	14/13	1267	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
59	1/4 sil	DN IVSTI-NIAN ΔVG Restituirani Tedorikov monogram	9	59	↓0,69	11,5/11	1277	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
60	10 num	INVICT..... DN/VVIT/IGIS/REX Totila Roma	13	84	↘3,38	17/16	1268	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
61	10 num	DN BADV-ILA REX DN B/ADV/ILA/RE.	—	—	3,17	17/15,5	1269	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
62	10 num	DN BACV-ILA REX FLORE S-SEMPER, X	—	—	↓4,95	18/18	1149	Dr. F. Walla, kupljeno u Beču 1916. g.	

T.1

59

60

61

62

63

65

66

67

68

69

A

B

Red. br.	Nominala	Vladar Kovnica/Av-Rv	BMC	MIB	Os Težina	Veličina	AMZ inv. br.	Porijeklo NALAZIŠTE	Literatura
Ticinum									
63	Minim Totilin monogram	25	87 ¹	↓0,67	10/9	1270	Kupljeno od K. Nubera, 1924. g.	
GEPIDI									
Turisint (?)									
Sirmium									
64	1/2 silVΛA... Monogram Turisinta (?)		7	0,37	10,5/7,5	1087	Manot, zidar, 1900. g. NOVI BANOVC	<i>Stefan</i> , 12, No 7, Taf. 298,10.
Kunimund									
65	1/2 sil	DN IVSTINIAVS PT Kunimundov monogram		3	0,96	14,5/13,5	1089	M. Šajk, učitelj, 1893. g. SREMSKA MITROVICA, okolica	<i>Brunšmid</i> , 1—5. — <i>Stefan</i> , 12, No 3, Taf. 298,6.
66	1/2 sil	DN IVS. NIANV Kunimundov monogram		1	↓0,66	15,5/12	1090	Manot, zidar, 1900. g. NOVI BANOVC	<i>Brunšmid</i> , 1—5. — <i>Stefan</i> , 12, No 1 Taf. 298, 4.
67	1/2 silNIANV Kunimundov monogram		2	0,54	13	1091	J. Schmiederer, Kočevar, 1910. g. DALJ	<i>Stefan</i> , 12, No 2, Taf. 298,5.
68	1/2 sil	ON IVSTINVS P V Kunimundov monogram		4	←0,88	15,5/15	1092	Šinjur, 1902. g. SREMSKA MITROVICA	<i>Brunšmid</i> , 1—5. — <i>Stefan</i> , 12, No 4, Taf. 298,7
69	1/2 sil	ON IVSTINVS P V Kunimundov monogram		5	←0,88	16/15,5	1093	J. Schmiederer, Kočevar, 1910. g. DALJ	<i>Brunšmid</i> , 1—5. — <i>Stefan</i> , 12, No 5, Taf. 298, 8.